

J. de Rijk

Med. No. 314

RODEN - NORG

SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN EEN
LANDINRICHTINGSGBIED IN DRENTHE

November 1984

SIGN: L 27-314
EX. NO: C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

RODEN-NORG

Sociaal-economische verkenning van een landinrichtingsgebied in Drenthe

Rijk, J. de

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1984

72 p., tab., krt.

Beschrijving van de structuur van de landbouw in een potentieel landinrichtingsgebied van ca. 12.700 ha, gelegen in de gemeenten Roden en Norg. Op basis van metellinggegevens en aanvullende informatie worden de veranderingen in de landbouwstructuur in de periode 1977-1982 geanalyseerd. Daarnaast wordt in het rapport een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkeling tot 1992, zowel onder invloed van de contingentering van de melkproduktie als onder de veronderstelling dat de ontwikkeling van de afgelopen jaren zich kan voortzetten.

Landinrichting/Structuur van de landbouw/Melkveehouderij/Drenthe

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING EN ALGEMENE ORIËNTATIE	11
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	11
1.2 Ligging en karakteristiek van het gebied	11
1.3 Bevolking en beroepsbevolking	12
1.4 Bodemgebruik en bodemgesteldheid	15
1.5 Ruimtelijke ordening	17
2. BEDRIJVEN EN ARBEIDSKRACHTEN	22
2.1 Hoofdberoeps- en nevenbedrijven en de ontwikkeling van het aantal	22
2.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging	23
2.3 Het type van de bedrijven	26
3. DE CULTUURGROND	28
3.1 De oppervlakte cultuurgrond	28
3.2 De bedrijfsoppervlakte	29
3.3 Het grondverkeer en de grondprijzen	31
3.4 Rechtsvorm van het grondgebruik	33
3.5 Produktieomstandigheden	33
4. DE PRODUKTIE	36
4.1 Grondgebruik, produktie en produktiesamenstelling	36
4.2 De rundveehouderij	37
4.3 Overige produktietakken	42
4.4 De omvang van de bedrijven	44
5. BEDRIJFSECONOMISCHE BESCHOUWING	47
6. DE TOEKOMSTIGE AGRARISCHE ONTWIKKELING	50
6.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven	50
6.2 De oppervlakte cultuurgrond en het grondverkeer	52
6.3 De produktietakken	53
6.4 De bedrijfsstructuur en de bedrijfsoppervlakte	57
6.5 De produktieomvang en de bedrijfsomvang	59
6.6 De ontwikkeling in de deelgebieden	61
7. SLOTBESCHOUWING	63
LITERATUUR	64
BIJLAGEN	65
	3

Samenvatting

Inleiding

In dit rapport is een analyse gemaakt van de agrarische structuur in het gebied Roden-Norg. Het gebied heeft een overwegend agrarisch karakter. De landbouw wordt hier geconfronteerd met de zorg voor de natuur en recreatiebelangen. Deze belangen lopen niet geheel parallel, wat maatregelen van hoger hand uitlokt.

Tien tot vijf jaar geleden was hier nog een sterke groei van de bevolking, de laatste jaren loopt de groei echter sterk terug. Een groot gedeelte van de actieve beroepsbevolking is woonforens (Groningen, Assen). De werkgelegenheid ter plaatse dreigt te stagneren. Eerdere prognoses over bevolking en werkgelegenheid worden dan ook herzien.

Het rijksbeleid is gericht op de instandhouding van het algemene karakter, de samenhang en de waarden van gebieden zoals het onderhavige. In het kader van het beheer kan verbetering van de inrichting gewenst zijn. Volgens het structuurschema voor de Landinrichting is herinrichting - met name verbetering van de verkaveling, ontsluiting en waterbeheersing - door een achterstand in arbeidsinkomens en werkomstandigheden urgent.

Het streekplan Noord-Drenthe dat dit gebied beslaat, is aan herziening toe. Het geeft niettemin aanwijzingen en onderscheidt drie categorieën cultuurgrond naar aflopende prioriteit voor de landbouw: agrarische produktiegebieden, agrarische produktiegebieden met recreatieve betekenis, agrarische recreatiegebieden. Naast de cultuurgrond komen er natuurterreinen en concentratiepunten voor dagrecreatie voor.

Voor de definitieve vaststelling en goedkeuring van de gemeentelijke bestemmingsplannen is het wachten op het nieuwe streekplan.

De aankopen van cultuurgrond ten behoeve van de natuur, omstreeks 1960 begonnen, zijn de laatste jaren op een lager niveau gekomen. Er wordt bijna niet meer aangekocht. Ook het beleid ten aanzien van het beheer van de aangekochte gronden is veranderd: de later aangekochte gronden werden niet meer voor 6 jaar verpacht daar deze pachtovereenkomsten vrijwel niet meer ontbonden kunnen worden. Over de reservaat- en beheersgebieden en de voorwaarden waarop beheersovereenkomsten kunnen worden afgesloten zijn nog geen harde gegevens bekend.

Voor de boeren in Roden-Norg bestaan er wat dit betreft vele onzekerheden.

Bedrijven en arbeidskrachten

In het ruilverkavelingsgebied zijn 306 hoofdberoepsbedrijven (bedrijven van zelfstandige ondernemers in de landbouw) en 94 nevenbedrijven (ondernemers met een ander hoofdbestaan).

Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de laatste jaren met 3,1% per jaar verminderd, wat een relatief hoog tempo is. De grond-aankopen van StaatsBosBeheer en het Drentse Landschap hebben de aantalsontwikkeling niet merkbaar beïnvloed. Beroepsbeëindiging is de belangrijkste oorzaak van het verdwijnen van bedrijven. De verdwenen bedrijven waren meestal veel kleiner dan de gecontinueerde bedrijven. Kleine bedrijven zijn er evenwel nog steeds. Het aantal nevenbedrijven is in deze jaren gelijk gebleven.

In Roden-Norg worden 6 bedrijfstypen onderscheiden, namelijk zuivere rundveebedrijven, overwegend rundveebedrijven, akkerbouwbedrijven, intensieve veehouderijbedrijven, gemengde landbouwbedrijven en enkele boomkwekerijen. Verreweg de grootste groep vormen de zuivere rundveebedrijven. Deze hoofdgroep bedrijven is in de afgelopen periode ten koste van het aantal gemengde bedrijven relatief nog toegenomen.

De bedrijven in het gebied zijn sterk overwegend zuiver gezinsbedrijf, waar de dagelijkse arbeid uitsluitend door gezinsleden wordt gedaan.

Er zijn relatief minder bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar dan gemiddeld in Drenthe. Van de oudere bedrijfshoofden heeft naar berekening 36% een opvolger in de eigen familiekring. Naar verwachting zal het opvolgingspercentage in de komende jaren weinig veranderen ten opzichte van de afgelopen jaren, wel zal de opvolgingssituatie door relatief méér oudere bedrijfshoofden dan voorheen méér invloed op de aantalsontwikkeling gaan uitoefenen.

De cultuurgrond

De oppervlakte cultuurgrond van bedrijven in het gebied vermindert langzamer dan tien tot vijf jaar geleden. Jaarlijks is in de periode 1977-1982 gemiddeld 56 ha uit de registratie verdwenen, waarvan echter een groot gedeelte vooralsnog cultuurgrond bleef doordat deze in handen bleef van bedrijfjes kleiner dan 10 sbe.

Een aantal bedrijven heeft tijdelijk grond van StaatsBosBeheer en Het Drentse Landschap. Begin 1983 was dit 232 ha, waarvan 215 ha bij hoofdberoepsbedrijven. Dit speelt vooral in het noorden van het gebied. Daar dit tijdelijke gebruik niet consequent is af te zonderen, gaat het in dit rapport over de bedrijfsoppervlakte inclusief deze grond.

Er is een grote spreiding in de bedrijfsoppervlakte, ook onder de bedrijven van hetzelfde type. De zuivere rundveebedrijven zijn gemiddeld 26 ha groot; ruim een derde van deze bedrijven is evenwel kleiner dan 20 ha. De overwegend rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven zijn gemiddeld groter.

Volgens een analyse van het grondverkeer lijken de mogelijkheden voor bedrijfsvergroting in dit gebied gunstig. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is in de afgelopen periode dan ook flink toegenomen. Vooral de bedrijven vanaf 30 ha hebben per saldo grond verworven, terwijl vooral de bedrijven tussen 5 en 20 ha grond

kwijtraken, overwegend in het kader van de bedrijfsbeeindiging. Grondverwerfers zijn vooral de rundveebedrijven, dit gaat voornamelijk ten koste van de gemengde landbouwbedrijven. Voor een niet-agrarische bestemming gaat vrij weinig grond weg.

De meeste bedrijven hebben zowel eigendomsgrond als gepacht land. Op de hoofdberoepsbedrijven is gemiddeld 52% pachtland. Tussen delen van het gebied zijn er grote verschillen. Het pachtland is voor ruim driekwart eigendom van particulieren, voor de rest van de overheid en van rechtspersonen.

De verkaveling is slecht. Dit klemmt te meer in een overwegend rundveehouderijgebied. De bedrijfsgebouwen liggen meestal in dorpen en gehuchten, met kleine kavels op de essen en grotere in de beekdalen en op de ontginningsgronden. De verschillen in verkaveling tussen delen van het gebied zijn groot.

Ook de ontsluitingstoestand en de waterbeheersing vertonen plaatselijk ernstige mankementen. Transport moet gedeeltelijk via onverharde wegen plaatsvinden. Het noorden kampt met hoge grondwaterstanden, elders zijn inlaatmogelijkheden van water onvoldoende aanwezig.

De produktie

Van de cultuurgrond is ruim drie kwart grasland. Bovendien staat ook een gedeelte van het bouwland (de maisteelt) ten dienste van de rundveehouderij. In de afgelopen periode is de maisteelt sterk uitgebreid. Bouwland is er in het noorden praktisch niet, in het uiterste zuiden daarentegen vrij veel.

De agrarische produktie (gemeten in sbe) neemt vergeleken met de omgeving weinig toe.

De veedichtheid is laag. Op de hoofdberoepsbedrijven worden gemiddeld 227 grootveeëenheden per 100 ha voedergewassen gehouden. Voor de lage veedichtheid zijn diverse oorzaken: beperkende bepalingen voor het van natuurbeschermingsinstanties gepachte land, de doorgaans slechte verkaveling en de gebreken in de waterbeheersing.

Een lagere melkveedichtheid betekent uiteraard een kleinere melkveestapel. De grootte van de melkveestapel is evenwel van zeer grote invloed op de inkomensverschillen tussen melkveehouderijbedrijven. In het algemeen leveren méér koeien méér inkomen op. In doorsnee kunnen ca. 50 koeien een inkomen opleveren dat voldoende is voor het levensonderhoud en ruimte biedt voor investeringen. Van de zuivere rundveebedrijven heeft 60% minder dan 50 koeien, bijna een derde heeft zelfs minder dan 30 koeien.

Het voorgaande betekent niet dat er geen ontwikkeling in de rundveehouderij is. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte nam toe, de snijmaisteelt werd uitgebreid en er kwamen méér ligboxenstallen met een veel grotere stalcapaciteit dan de verouderde stallen. Dat niet méér boeren hun melkveestapel hebben uitgebreid ligt ongetwijfeld aan de doorgaans slechte verkaveling. Naarmate men méér grond bij huis heeft, gaat men ook eerder over op een lig-

boxenstal met een veel grotere melkveestapel en een veel hogere melkveedichtheid.

De akkerbouw voor zover niet ten dienste van de rundveehouderij is geheel geconcentreerd op aardappelen (voornamelijk fabrieks-aardappelen), granen en suikerbieten. Het areaal vermindert.

De intensieve veehouderij is hier in het algemeen van weinig belang. Plaatselijk is ze wel van betekenis. Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij neemt af; het aantal gespecialiseerde intensieve veehouderijbedrijven dankzij enkele nieuwe vestigingen (nog) niet.

Boomkwekerij komt voor op enkele bedrijven.

Evenals in de bedrijfsoppervlakte bestaat er een grote spreiding in de bedrijfsomvang. Naast zeer kleine bedrijven zijn er ook zeer grote bedrijven. Globaal gesteld is ruim een derde van de zuivere rundveebedrijven te klein. Vele bedrijven die zich nu in een bedreigde situatie bevinden zouden bij een intensiever grondgebruik (bijvoorbeeld 3 g.v.e. per ha) uit de gevarenczone kunnen komen. In de leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang tekent zich het gemis aan perspectief bij een te kleine bedrijfsomvang reeds duidelijk af.

Bedrijfseconomische beschouwing

De bedrijfseconomische beschouwing geeft globale aanwijzingen over de situatie waarin de bedrijven in het algemeen verkeren. Individuele gegevens zijn onvoldoende voorhanden.

Ondanks de veelal negatieve bedrijfsresultaten is de continuïteit van de bedrijven meestal niet direct in gevaar. Of continuïteit bij een langere periode met voortdurend negatieve uitkomsten in feite wel mogelijk is, hangt ook van andere factoren af. Daarbij speelt de financiële weerstand van het bedrijf een grote rol, en met name of de ondernemer er in slaagt naast de gezinsbestedingen voldoende middelen te reserveren ten behoeve van de continuïteit van het bedrijf.

Méér grond aan huis leidt doorgaans tot een grotere melkveestapel en daarmee tot hogere opbrengsten voor melk en vee. De kosten die hiervoor gemaakt worden stijgen niet in dezelfde mate. Dit leidt in het algemeen tot een hoger netto-overschot.

Op bedrijven die zich richten op continuïteit zal de stap naar een moderne opzet met een ligboxenstal gezet moeten worden, ook al zou op korte termijn de arbeidsopbrengst niet stijgen. In de eerste plaats omdat de uitgangspositie voor verdere bedrijfsontwikkeling veel gunstiger is en in de tweede plaats om beter in staat te zijn kostenstijgingen op te vangen. Dat een modern bedrijf beter in staat is toekomstige kostenstijgingen op te vangen hangt samen met de opbouw van de kostprijs van de melk.

De toekomstige agrarische ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt geschetst hoe de agrarische structuur in het gebied zich naar verwachting in de periode 1982-1992 spontaan zal ontwikkelen, dus zonder rekening te houden met een ruilverkaveling of het aanwijzen van relatienotagebieden. Wel is benaderd welke invloed de beperking van de melkproduktie zal hebben.

Naar verwachting zal de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven in eenzelfde tempo (jaarlijks 3,1%) doorgaan. Het opvolgingspercentage zal ongeveer gelijk blijven, maar doordat er relatief meer ouderen zijn dan voorheen, zal bedrijfsbeëindiging - zonder - opvolger grotere invloed krijgen. Anderzijds zal beroepsverandering minder gaan voorkomen. Ook de invloed van onttrekking van cultuurgrond op het verloop van het aantal bedrijven zal eerder kleiner dan groter worden.

Naar verwachting zal de vermindering van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond veel trager gaan dan in de recente periode. Naar schatting zullen er in 1992 222 hoofdberoepsbedrijven zijn, welke 7640 ha cultuurgrond hebben. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf, in 1982 26 ha, wordt dan 34 ha. De verschuivingen in de bedrijfsoppervlakteverdeling gaan door.

Wat het grondgebruik betreft, wordt gerekend met een gelijkblijvend percentage grasland. Het percentage snijmaais zal bij beperking van de melkproduktie gelijk blijven, bij trendmatige ontwikkeling waarschijnlijk toenemen.

Het aantal ligboxenstallen zal relatief laag blijven. Alleen op de bedrijven die nog op zo'n stal overgaan, zal de (melk) veedichtheid stijgen. Op de andere bedrijven zal naar wordt aangenomen de veedichtheid op het huidige niveau blijven of dalen. Per saldo betekent dit dat de veedichtheid gelijk zal blijven. De gemiddelde melkveestapel zal van 46 koeien in 1982 bij beperking van de melkproduktie toenemen tot 58 in 1992, bij trendmatige ontwikkeling tot 63 koeien. Volgens berekening zal bij produktiebeperking 47% van de melkveehouders minder dan 50 koeien hebben, bij trendmatige ontwikkeling 39%.

De akkerbouw exclusief snijmaisteelt zal bij beperking van de melkproduktie in omvang gelijk blijven, bij trendmatige ontwikkeling inkrimpen. In de intensieve veehouderij en in de boomkwekerij is geen groei te voorzien.

Er van uitgaande dat de processen van de vermindering van het aantal bedrijven en de verschuivingen tussen de produktiesectoren fundamenteel niet anders zullen verlopen als in de afgelopen periode, is ook het verdere verloop van het aantal bedrijven naar bedrijfstype benaderd. Alleen het aantal akkerbouwbedrijven zou dan aan betekenis winnen. De specialisatie neemt toe.

Bij de geschetste verwachtingen zal de produktieomvang in de komende jaren dalen bij beperking van de melkproduktie met 0,6% per jaar en volgens trend met 0,2% per jaar. De jaarlijkse groei van de gemiddelde bedrijfsomvang zal dan ook minder stijgen dan voorheen. Over tien jaar zullen er nog vele kleine bedrijven zijn.

Er zijn aanwijzingen dat de vermindering van het aantal bedrijven in Terheijl het snelst zal gaan en in Steenbergen het traagst. Tussen de andere deelgebieden zijn de verschillen minder groot, ze wijzen bovendien niet in dezelfde richting.

1. Inleiding en algemene orientatie

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Voor het gebied "Roden-Norg" zijn 2 ruilverkavelingen aangevraagd. Een van de eerste fasen in de voorbereiding van een landinrichtingsproject is het opstellen van een landbouwstructuuradvies. Hierin wordt een beschrijving gegeven van de agrarische structuur, worden de knelpunten in het functioneren aangegeven en worden de wensen van de landbouw ten aanzien van de toekomstige inrichting geformuleerd. De Landinrichtingsdienst, die met de coördinatie van de planvorming is belast, heeft het Landbouw-Economisch Instituut verzocht om na te gaan hoe de agrarische structuur in Roden-Norg er uit ziet en hoe deze zich ontwikkelt.

Hiertoe is in dit rapport een analyse gemaakt van de veranderingen in de afgelopen jaren en wordt globaal aangegeven welke veranderingen in de komende jaren te verwachten zijn. Dit heeft betrekking op de belangrijkste elementen van de agrarische structuur, te weten het aantal bedrijven en arbeidskrachten, de oppervlakte cultuurgrond en het gebruik hiervan, de productieomvang en -samenstelling. Alvorens hierop in te gaan wordt in dit hoofdstuk uiteengezet in welk kader de landbouw hier functioneert.

In dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens van de landbouwtellingen van 1977 en 1982. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie die voor deze studie in het gebied is verzameld, te weten informatie over de ligging van de bedrijven in de deelgebieden, de indeling in beroepsgroepen, opvolgingssituatie, gebruik van cultuurgrond van natuurbeschermingsinstanties, e.d. Voorts is gebruik gemaakt van gegevens uit landbouwtellingen in andere jaren.

1.2 Ligging en karakteristiek van het gebied

Het in het noorden van Drenthe gelegen landinrichtingsgebied "Roden-Norg" (12.700 ha volgens het rapport ex artikel 32) omvat de gehele gemeente Roden en de gemeente Norg met uitzondering van de domeingronden rond de rijkswerkinrichting Veenhuizen. In het westen en noorden wordt het begrensd door de provincies Friesland en Groningen.

Het gebied heeft een overwegend agrarisch karakter. De oppervlakte is voor ongeveer vier vijfde cultuurgrond, voor een tiende bos, natuurgebied of recreatiegebied en wordt voor eveneens een tiende gebruikt voor wonen, woonvoorzieningen, wegen, e.d. De cultuurgrond wordt voornamelijk voor de rundveehouderij aangewend (grasland). Het gebied is tevens belangrijk voor de recreatie: het heeft veel natuurschoon en een aantrekkelijk landschap.

De inrichting van het gebied zoals deze er in hoofdlijnen uitziet stamt uit verschillende tijden. De oudste nederzettingen zijn de esdorpen, ook wel brinkdorpen genoemd 1). Van oudsher liggen de boerderijen hier in het dorp. Deze nederzettingsspatronen treft men aan in Roden, Lieveren, Langelo, Steenbergen, Norg, Westervelde, Peest en Zuidvelde. Zij zijn van oudere datum. Het verkavelingspatroon is zeer onregelmatig. Eveneens van oude datum (omstreeks de 13e eeuw) zijn de streekdorpen. Voorbeelden hiervan zijn Roderwolde en Een. Daarnaast zijn er gebieden die nog in deze eeuw in agrarische exploitatie zijn gekomen door ontginning van heidevelden en drooglegging van moerassen. Deze gebieden vertonen doorgaans een rechthoekig verkavelingspatroon. Het betreft hier Nieuw-Roden, Een-West en Norgervaart.

De belangen van de landbouw, de zorg voor de natuur en de recreatiebelangen lopen niet geheel parallel, wat maatregelen van hoger hand uitlokt. Het ten behoeve van de analyse en de rapportering in overleg met de opdrachtgever tot deze verkenning gemaakte onderscheid in deelgebieden is dan ook in de eerste plaats een planologische indeling, m.a.w. met het oog op het toekomstige gebruik van de grond. Onderscheiden zijn de deelgebieden Wolde, Terheijl, Nieuw-Roden, Een-West, Steenbergen, Lieveren-Langelo, Norg en Norgervaart. De gebieden Een-West, Steenbergen, Lieveren-Langelo en Norgervaart zijn in het vigerende streekplan bij voorkeur bestemd voor de landbouw. In de gebieden Wolde, Terheijl, Nieuw-Roden en Norg heeft de landbouw te maken met de medebestemming voor natuurbehoud, recreatie en uitbreiding van de woonkernen.

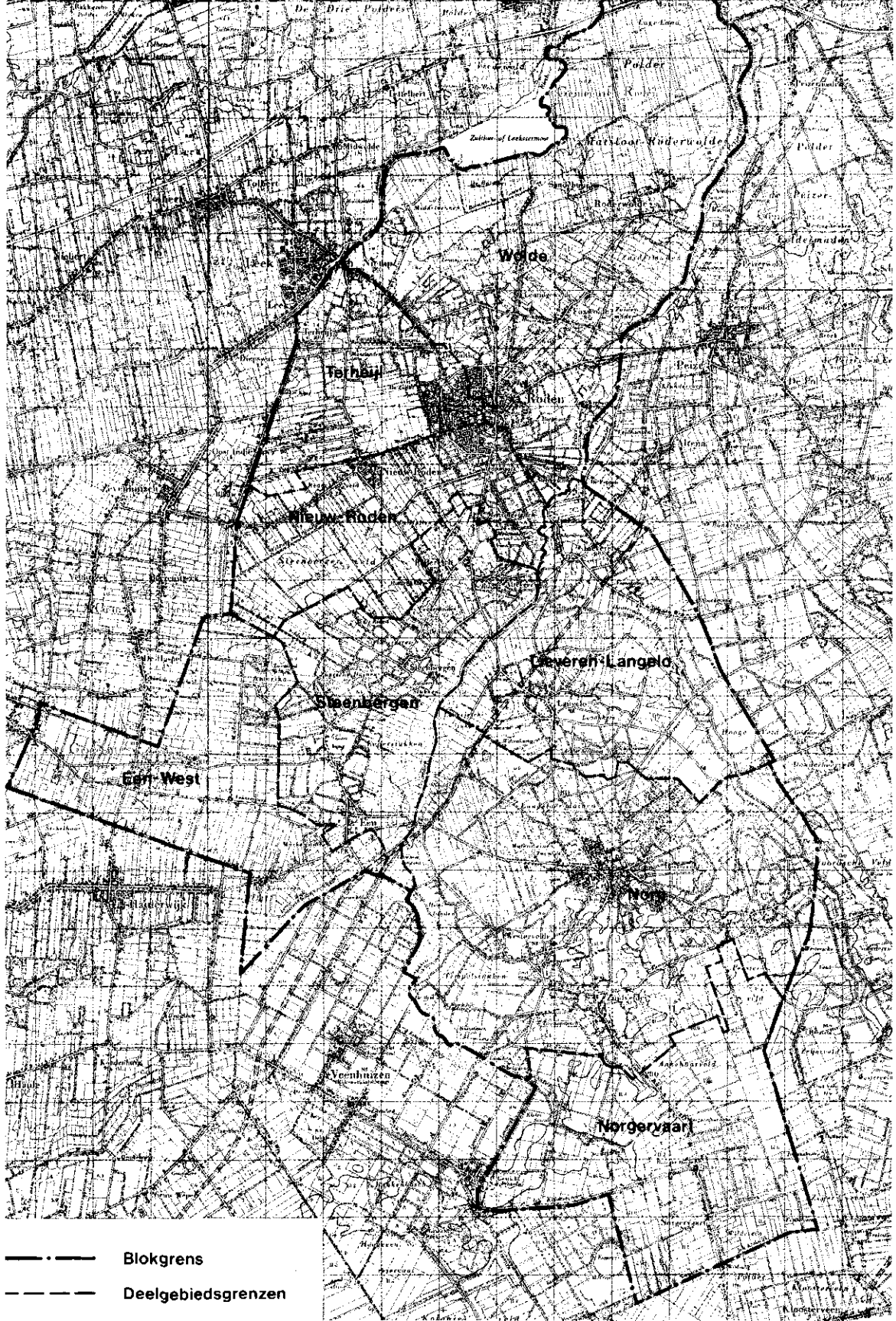
1.3 Bevolking en beroepsbevolking

In het gebied liggen naast de twee grotere woonkernen Roden en Norg een groot aantal kleine, agrarische dorpjes en gehuchten. Roden is hier met ruim 13.000 zielen (ofwel ongeveer de helft van het aantal inwoners van het gebied) de grootste woonkern.

De bevolkingstoename loopt sterk terug, vooral die van de gemeente Roden. Tien tot vijf jaar geleden was hier nog een zeer sterke toename van het aantal inwoners. De ligging en de situering ten opzichte van de stad Groningen maakte Roden namelijk een aantrekkelijke vestigingsplaats voor forensen. Bovendien zorgde de plaatselijke industrie voor arbeidsplaatsen. In de gemeente Norg is de groei in deze periode minder geweest.

In de laatste 5 jaren was de bevolkingstoename van de beide gemeenten tezamen procentueel iets minder dan van geheel Drenthe.

1) Zie ook het rapport "Drentse dorpen" uit 1976 van de Provincie Drenthe.

kaart 1

Tabel 1.1 Inwonertal en bevolkingstoename in en om het gebied

	Gemiddelde bevolkingstoename per 1000 inwoners per jaar		Bevolking per 1-1-1982
	1972-77	1977-82	
Gemeente Roden	+230	+21	17.126
Gemeente Norg	+ 73	+58	6.373
Gemeenten Roden en Norg	+184	+31	23.499
Gemeente Groningen	- 57	+20	165.146
Gemeenten Peize en Vries	+152	+47	14.444
Gemeenten Assen en Smilde	+ 81	+28	54.423
Gemeenten Ooststellingwerf en Opsterland	+106	+66	50.164
Gemeenten Leek en Aduard	+251	+46	19.858
Provincie Drenthe	+ 80	+34	423.627
Nederland	+ 41	+34	.

Een groot gedeelte van de actieve beroepsbevolking is woonforens (werkt vooral in Groningen en in mindere mate in Assen). De werkgelegenheid ter plaatse stagneert. Die in de landbouw loopt reeds vele jaren geleidelijk terug. De industriële werkgelegenheid (in Roden) die vooral in de zestiger jaren fors is gegroeid en waarvan men veel verwachtte, dreigt te stagneren. De arbeidsplaatsen die er in de recreatieve sfeer zijn gekomen houden stand.

De werkloosheid in deze regio is evenwel minder dan gemiddeld in het noorden des lands. Dat wijzen de overzichten van de arbeidsreserves uit 1). In het rayon Assen (waaronder de gemeenten Roden en Norg ressorteren) was de gemiddelde geregistreerde arbeidsreserve van mannen in procenten van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking over 1983 gemiddeld 13,7% en daarmee lager dan in Drenthe (18,1%) terwijl Groningen een nog grotere werkloosheid heeft.

1.4 Bodemgebruik en bodemgesteldheid

Uit de CBS-Bodemstatistiek is af te leiden dat bijna vier vijfde van de oppervlakte van het gebied cultuurgrond in de ruime

1) Bron: Ministerie van Sociale Zaken.

zin van het woord is 1).

Belangrijke gedeelten van de overige gronden zijn bos en natuurgebied, andere gedeelten zijn in gebruik voor wonen en woonvoorzieningen, als wegen en voor recreatie.

Tabel 1.2 Bodemgebruik in ha in 1979

	Gemeente(n)			Landin- richtings- gebied
	Roden	Norg	Roden en Norg	
Cultuurgrond	4.968	7.379	12.347	11.519
Wonen annex voorzieningen	480	438	918	742
Wegen	191	411	602	458
Open water	213	76	289	27
Industrie	96	38	134	134
Recreatie: verblijfsrecreatie	27	90	117	117
- dagrecreatie	1	10	11	11
- bos voor recreatie	144	42	186	186
Bos	253	1.604	1.857	925
Natuurgebied	89	1.226	1.315	227
Totaal	6.462	11.314	17.776	14.346

x Afgeleid uit de Bodemstatistiek.

De bodem van het gebied is zeer complex samengesteld 2). Ze bestaat voor een groot gedeelte uit potklei, waarop keileem en dekzand werden afgezet. Later ontstond ook veen op plaatsen met een stagnerende waterafvoer (dit veen is inmiddels grotendeels afgegraven). Op het dekzand zijn door aanhoudende ophoging met stalmest bij de dorpen de essen ontstaan. Het landschap is dan ook vaak licht golvend.

- 1) Dit gegeven over de cultuurgrond komt niet geheel overeen met de gegevens van de CBS-landbouwtellingen: bij de Bodemstatistiek is de definitie van cultuurgrond ruimer. Zo wordt de kadastrale oppervlakte cultuurgrond inclusief landbouwwegen, erven, sloten e.d. geteld, terwijl bij de landbouwtellingen bedrijven met minder dan 10 sbe niet worden geteld en de cultuurgrond bovendien in gemeten maat (d.w.z. naar beteelbare oppervlakte) wordt weergegeven. De oppervlakte gemeten maat van de gemeenten Roden en Norg samen was bij de landbouwtellingen in 1979 9.737 ha, aanmerkelijk minder dan de hier genoemde 12.347 ha volgens de Bodemstatistiek.
- 2) Bron: "De bodem van Drenthe" van de Stichting voor bodemkartering (1965).

Ondiep gelegen potklei en keileem hebben door de slechte doorlatendheid hier en daar een stagnerende waterhuishouding tot gevolg. Men tracht dit te verhelpen door begreppeling.

In het noorden ligt een laag gebied met voornamelijk veen, deels bedekt met een dunne laag zeeklei. Dit land heeft in het algemeen een geringe draagkracht en een slechte waterhuishouding, waardoor het extensief wordt gebruikt. Peilverlaging van het water ten behoeve van het graslandgebruik strookt niet altijd met natuurbehoud.

De cultuurgrond is hier in het algemeen het beste te gebruiken als grasland, voor bouwland is ze vaak minder geschikt. De hogergelegen essen hebben wel ruime gebruiksmogelijkheden.

1.5 Ruimtelijke ordening

De bestuursniveaus in ons land hebben ten aanzien van de ruimtelijke ordening elk een eigen verantwoordelijkheid. Op rijksniveau worden de ideeën over de gewenst geachte ruimtelijke ontwikkeling vastgelegd in nota's, zoals de "Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening" (waar de "Nota Landelijke Gebieden" deel van uitmaakt) en in schema's, zoals de structuurschema's Landinrichting, Natuur- en Landschapsbehoud, Openluchtrecreatie. Op provinciaal niveau worden streekplannen gemaakt. De gemeenten zijn, met het streekplan als belangrijk uitgangspunt, verplicht voor de buiten de bebouwde kom gelegen gronden bestemmingsplannen te maken (het z.g. bestemmingsplan buitengebied).

1.5.1 Rijksbeleid

De regering spreekt zich in de Nota Landelijke Gebieden (1979) uit voor een ruimtelijk beleid dat in een gebied als "Roden-Norg" gericht is op het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw, de recreatie, de natuur en andere functies in een fijnmazige en sterk vervlochten structuur. Hier wordt een zodanige verweving van functies voorgestaan dat de agrarische bedrijfsvoering zo goed mogelijk past in het stramen van landschapselementen en natuurwaarden zonder wezenlijk te worden belemmerd. Waar een compromis niet mogelijk is, wordt scheiding van functies voorgestaan. Om de ongunstige effecten van de landbouw op andere functies te beperken worden in de uit een oogpunt van natuur en landschap kwetsbare en waardevolle gebieden vormen van bedrijfsvoering mogelijk gemaakt die niet uitsluitend op de agrarische produktie zijn gericht (beheersgebieden). Andere gebieden (reservaten) worden door natuurbeschermingsinstanties gekocht en beheerd.

In het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud wordt het beleid uiteengezet met betrekking tot de GLE's (grote landschapseenheden), waaronder het Noordenveld waarvan het onderhavige gebied vrijwel geheel deel uitmaakt. Het beleid is gericht op de instandhouding van het algehele karakter, de samenhang en de waarden

van dergelijke gebieden. In het kader van het beheer dat met het oog op het behoud van de waarden van natuur en landschap voor GLE's noodzakelijk is, kan verbetering van de inrichting gewenst zijn.

Volgens het eveneens als beleidsvoornemen gepubliceerde schema voor de Landinrichting heeft het gebied "Roden-Norg" een aanmerkelijke urgentie voor herinrichting, namelijk door een achterstand in arbeidsinkomen en werkomstandigheden. Bovendien zouden er grote mogelijkheden zijn tot verbetering van met name verkaveling, ontsluiting en waterbeheersing.

Volgens het schema Openluchtrecreatie maakt het gebied deel uit van een potentieel nationaal landschap (het Noorderveld). Eventuele instelling zal geschieden door de rijksoverheid op voorstel van het provinciaal bestuur.

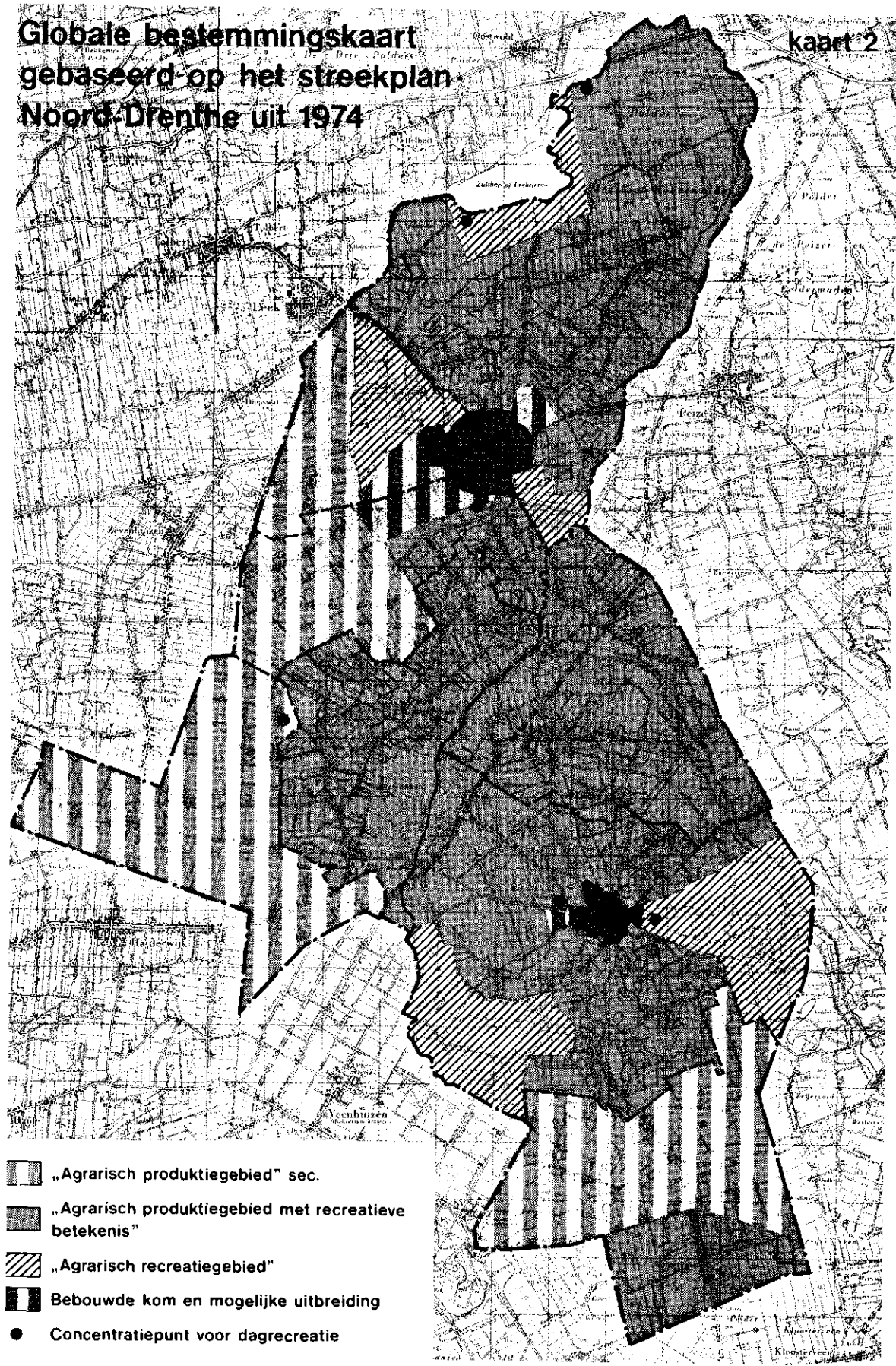
Het is evenwel (lang) nog niet zover. Het is namelijk de vraag wat er bij de op gang gekomen bezuinigingen overblijft van deze beleidsvoornemens. De vastgestelde structuurschema's zijn immers juridisch niet bindend ¹⁾. Bij de vaststelling van streekplannen kunnen namelijk provinciale staten van de inhoud van de desbetreffende schema's afwijken.

1.5.2 Provinciaal beleid

Het streekplan Noord-Drenthe is in 1974 vastgesteld. Het is naar het oordeel van het provinciaal bestuur inmiddels aan herziening toe. Hieraan is begin 1982 begonnen. De herziening wordt mede beïnvloed door wat de rijksoverheid in de aangehaalde nota en schema's en regeringsbeslissingen voor ogen staat. Het wachten is dus op het nieuwe streekplan.

Het vigerende streekplan geeft niettemin reeds aanwijzingen, op zijn minst over de "gevoeligheden". In dit plan valt de cultuurgrond in Roden-Norg in drie categorieën naar aflopende prioriteit voor de landbouw. Uitgangspunt voor "agrarische produktiegebieden" is het primair stellen van de agrarische produktie op bedrijfseconomische basis. In "agrarische produktiegebieden met recreatieve betekenis" dienen de landschapsstructuurbepalende elementen te worden gehandhaafd. De landbouwkundige functie van "agrarische recreatiegebieden" dient te worden gezien in samenhang met die van de recreatie. Dit kan een belemmering vormen voor een optimale uitoefening van het landbouwbedrijf. Naast de cultuurgronden komen natuurterreinen voor en concentratiepunten voor dagrecreatie. Kaart 2 geeft de globale bestemming van de cultuurgrond volgens het vigerende streekplan weer.

- 1) De in de schema's voorkomende essentiële uitspraken kunnen overigens slechts worden gewijzigd door middel van een regeringsbeslissing in overleg met de Staten-Generaal.

kaart 2

1.5.3 Gemeentelijk beleid

Het bestemmingsplan buitengebied (uit 1974) van de gemeente Roden wordt conform het "Structuurplan gemeente Roden" uit 1982 herzien. De groeiverwachtingen wat betreft het inwonertal, de plannen voor woningbouw, werkgelegenheid en verkeersvoorzieningen 1) worden "teruggeschoefd". Een gedeelte van de voor deze voorzieningen benodigde gronden is overigens reeds aangekocht en gereserveerd.

Het herziene bestemmingsplan buitengebied van de gemeente Norg is in 1980 vastgesteld, kroonprocedures lopen evenwel nog.

Ook hier is het wachten op het nieuwe streekplan.

1.5.4' Consequenties voor de landbouw

De boeren in Roden-Norg hebben te maken met vele onzekerheden. Enerzijds is wel duidelijk dat de onttrekking van cultuurgrond voor andere bestemmingen veel trager zal verlopen dan was gepland. Anderzijds staat de in de pers geuite claim van ongeveer 1850 ha relatienotagebied in de twee gemeenten nog geheel op zichzelf en is nog niet bekend hoe de reservaat- en beheersgebieden zullen uitvallen en op welke voorwaarden beheersovereenkomsten zullen kunnen worden afgesloten. De bedrijven in het noorden (het deelgebied Wolde) waar dit voornamelijk speelt zijn aan de kleine kant en onttrekking van cultuurgrond of verregaande beperking in het gebruik zal ten koste gaan van bedrijfsvergroting.

Er zijn meerdere zaken die een optimale bedrijfsvoering in de weg staan. Zo liggen vele bedrijfsgebouwen in en bij woonkernen, met weinig grond bij huis. Dit klemmt te meer daar voor rundveebedrijven een grote huiskavel essentieel is voor een rationele bedrijfsvoering. Voorts is de afstand tot de veldkavels soms groot en de ontsluiting slecht (o.a. door onverharde wegen).

De aankopen van cultuurgrond ten behoeve van natuurbehoud - omstreeks 1960 op gang gekomen - lopen, bij gebrek aan financiële middelen, af. Al enkele jaren wordt bijna niet meer aangekocht. Ook het beleid ten aanzien van het beheer van deze gronden is veranderd. Eenmaal voor 6 jaar verpachte gronden zijn moeilijk vrij te krijgen, vandaar dat het StaatsBosBeheer de later aangekochte gronden in eigen beheer houdt of voor maar één jaar verpacht.

Voor de betrokken grondgebruikers is van belang dat alleen via bestemmingsplannen dwingende voorschriften kunnen worden gegeven ten aanzien van het gebruik van gronden. Zolang de herziening van het streekplan niet doorwerkt in de gemeentelijke bestemmingsplannen buitengebied, zijn de consequenties voor de landbouw dan ook niet te overzien.

1) Met name een omleiding voor Roden en voor Nietap.

2. Bedrijven en arbeidskrachten

2.1 Hoofdberoeps- en nevenbedrijven en de ontwikkeling van het aantal

De hoofdberoepsbedrijven 1) vormen de belangrijkste groep: op deze bedrijven besteedt het bedrijfshoofd meer dan de helft van zijn arbeidstijd aan het eigen land- of tuinbouwbedrijf. Het aandeel van deze groep in het totaal van de bedrijven (77%) stemt ongeveer overeen met dat in de landbouwgebieden waartoe deze gemeenten behoren.

Tabel 2.1 Aantallen bedrijven naar beroepsgroepen en deelgebieden

Deelgebieden	Hoofdberoeps- bedrijven		Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	1977	1982	1977	1982	1977	1982
Wolde	76	65	27	25	103	90
Terheijl	29	22	13	13	42	35
Nieuw-Roden	28	26	12	11	40	37
Een-West	45	38	13	9	58	47
Steenbergen	41	39	7	9	48	48
Lieveren-Langelo	37	30	4	5	41	35
Norg	64	50	14	17	78	67
Norgervaart	38	36	4	5	42	41
Totaal	358	306	94	94	452	400

Het aantal bedrijven vermindert in een hoog tempo. In de periode 1977-1982 is het aantal hoofdberoepsbedrijven afgenomen met gemiddeld 3,1% per jaar. De belangrijkste oorzaak is het gebrek aan een opvolger: in twee derde van de gevallen van beroepsbeëindiging verdween het bedrijf. Slechts enkele bedrijven werden niet door een zoon of schoonzoon, maar door een "vreemde" voortgezet.

In deze periode verdwenen 58 hoofdberoepsbedrijven: 40 bij beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden, 11 door beroepsverandering van (jongere) bedrijfshoofden en 7 door overige oorzaken (aanvaarding van een bedrijf elders en "voortijdige" beroepsbeëindiging). Ongeveer de helft van deze bedrijven werd nevenbedrijf, de andere verdwenen geheel.

1) Bijlage 1 geeft een toelichting op deze indeling.

De mate waarin bedrijven gestopt worden hangt sterk samen met de bedrijfsomvang. De volgende cijfers over de groepen bedrijven naar omvang in 1977 en het percentage dat per groep vóór 1982 stopte, geven hier een beeld van:

-	bedrijven tot	70 sbe	55%;
-	bedrijven van 70 tot 90 sbe		32%;
-	bedrijven van 90 tot 130 sbe		12%;
-	bedrijven van 130 tot 150 sbe		3%;
-	bedrijven van 150 tot 250 sbe		2%;
-	bedrijven vanaf 250 sbe		0%.

Een onvoldoende bedrijfsomvang leidt tot een laag inkomen, onvoldoende ruimte voor besparingen en uiteindelijk tot opheffing van het bedrijf. De oorzaken van een te geringe bedrijfsomvang zijn legio. Centraal staan hierbij de mogelijkheden grond te verwerven en de intensiteit waarmee men de grond kan gebruiken. Interessante vragen zijn dan ook: welke groepen bedrijven slagen er in de oppervlakte uit te breiden en welke groepen bedrijven gebruiken de grond intensief c.q. extensief. Hier wordt in de betreffende hoofdstukken verder op ingegaan.

Tegenover het feit dat er in de afgelopen vijf jaren 58 hoofdberoepsbedrijven wegvielen, staat dat er 6 bijkwamen.

Het aantal nevenbedrijven is gelijk gebleven: er werden evenveel nevenbedrijven opgeheven als er uit de hoofdberoepsgroep of door stichting bijkwamen. Deze groep is vooral van belang vanwege de oppervlakte cultuurgrond die ze heeft, min of meer in "concurrentie" met de hoofdberoepsbedrijven. Een meerderheid van de personen met een nevenbedrijf behoort tot de actieve beroepsbevolking (C-bedrijven volgens bijlage 1). Hieronder zijn relatief vele personen die door het hoofdberoep reeds nauw verbonden zijn met de landbouw, zoals handelaren in agrarische producten en loonwerkers.

Het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven is in de periode 1977-1982 afgenomen met gemiddeld 2,4% per jaar. Dat is veel minder dan in de periode 1972-1977 (4,1%) en iets minder dan in de omgeving 1). De grondaankopen van StaatsBosBeheer en het Drentse Landschap hebben de aantalsvermindering in deze periode niet merkbaar beïnvloed.

2.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging

In 1982 werkten op de 306 hoofdberoepsbedrijven 403 vaste, mannelijke arbeidskrachten. De gemiddelde vaste, mannelijke arbeidsbezetting per 100 bedrijven was dus 132 man, wat voor Drenthe normaal is.

- 1) Zo was dit in het Centraal Zandgebied van Drenthe 2,8%, in de Friese Wouden 3,0% en in het Groningse Zuidelijk Westerkwartier 2,6%.

Tabel 2.2 Vaste, mannelijke arbeidskrachten op de bedrijven

	1977	1982	Index
Bedrijven	358	306	85
Bedrijfshoofden	377	330	88
Inwonende zoons	44	38	86
Overige gezinsleden	8	6	75
Overige arbeidskrachten	<u>30</u>	<u>29</u>	<u>97</u>
Alle mnl. arbeidskrachten	459	403	88

De bedrijven in het gebied zijn sterk overwegend zuiver gezinsbedrijf, waar de dagelijkse arbeid uitsluitend door gezinsleden wordt gedaan. De gegevens in de tabel hebben dan ook betrekkelijke waarde. Het werk van de boerin op het melkveebedrijf, wat verreweg de meeste bedrijven hier zijn, is ook erg belangrijk (Loeffen, 1984). Het totale arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (AJE) ligt hier dan ook + 30% hoger dan het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten.

Van de 29 niet tot het gezin behorende vaste, mannelijke arbeidskrachten in 1982 werkten er 8 op de enkele boomkwekerijen. Per 100 "zuivere" rundveebedrijven werkten dan ook maar 7 vaste, mannelijke "vreemde" arbeidskrachten.

Tabel 2.3 Leeftijdsopbouw en opvolgingssituatie

Leeftijd	Bedrijfshoofden x)				Aantal bedrijfshoofden van minstens 50 jaar in 1982		
	1977		1982				
	aan- tal	%	aan- tal	%	met op- volger	opvolg. onbekend	zonder opvolger
tot 40 jaar	79	22	53	17			
40 - 50 jaar	125	35	96	31			
50 - 60 jaar	110	31	112	37	32	13	67
60 jaar e.o.	<u>44</u>	<u>12</u>	<u>45</u>	<u>15</u>	<u>18</u>	<u>3</u>	<u>24</u>
Totaal	358	100	306	100	50	16	91

x) Bij meerdere hoofden per bedrijf is het oudste bedrijfshoofd geteld.

Iets minder dan de helft (48%) van de bedrijfshoofden is jonger dan 50 jaar, dit is wat minder dan gemiddeld in Drenthe. In de periode 1977-1982 is dit percentage wel sterk afgenomen, zodat er thans relatief meer oudere bedrijfshoofden zijn dan vijf jaar geleden.

Van de bedrijfshoofden van minstens 50 jaar heeft slechts 32% een opvolger in de eigen familiekring (meestal een zoon of schoonzoon). Wanneer de bedrijven waarop de opvolging nu onzeker is worden verdeeld in dezelfde verhouding als waarin er wel of geen opvolger is, heeft 36% een opvolger.

Naar verwachting zal het opvolgingspercentage dus weinig veranderen, daar in de afgelopen periode 32% bij beroepsbeëindiging door een familielid werd voortgezet. Wel zal doordat er relatief meer ouderen zijn het opvolgingspercentage de komende tijd meer invloed op de aantalsontwikkeling hebben dan voorheen.

De verschillen in leeftijdsopbouw en opvolgingssituatie tussen de deelgebieden zijn groot.

Tabel 2.4 Bedrijven, bedrijfshoofden en opvolgingssituatie in 1982 per deelgebied

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven/bedrijfs- hoofden				Perc. ouderen zonder opvolger	Percentage cult.grond van ouderen zonder op- volger 1)
	to- taal	tot 50 jaar	50 jaar e.o.			
			met	zonder		
Wolde	65	29	13	23	35	27-31
Terheijl	22	9	2	11	50	43-58
N.-Roden	26	13	4	9	35	15-18
Een-West	38	21	4	13	34	24-26
Steenbergen	39	19	14	6	15	6- 6
L.-L.	30	17	5	8	27	15-16
Norg	50	20	10	20	40	30-33
Norgervaart	<u>36</u>	<u>21</u>	<u>4</u>	<u>11</u>	<u>31</u>	<u>29-30</u>
Totaal	306	149	56	2) 101	33	23-26

1) Percentages van alle cultuurgrond, resp. de cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven.

2) Inclusief 6 bedrijven waar de opvolging nog onzeker is.

Terheijl heeft een hoog percentage oudere bedrijfshoofden zonder opvolger, Steenbergen een laag percentage. Daar het vrijkomen van grond overwegend het gevolg is van het ontbreken van een opvolger, geven de verschillen in de tabel enige aanwijzing over de mate waarin grond vrij zal komen. Daar het bedrijfshoofden vanaf 50 jaar betreft, zal op een gedeelte van deze bedrijven evenwel de beroepsbeëindiging vrijwel zeker nog niet in de komende tien jaren plaats vinden.

2.3 Het type van de bedrijven

Mede uit ruimtelijk oogpunt is het van belang bedrijfstypen te onderscheiden. Per bedrijfstype worden immers om goed te kunnen functioneren verschillende ruimtelijke voorwaarden gesteld (bijvoorbeeld met betrekking tot de gebouwen, de verkaveling of de inrichting van het gebied). In dit rapport wordt volstaan met 6 bedrijfstypen 1).

Tabel 2.5 Bedrijven naar bedrijfstype

	Aantal hoofd- beroepsbedrijven		Aantal neven- bedrijven	
	1977	1982	1977	1982
Zuivere rundveebedrijven	242	224	71	67
Overwegend rundveebedrijven	47	15	6	8
Akkerbouwbedrijven	33	35	6	7
Intensieve veehouderijbedr.	19	21	6	9
Gemengde landbouwbedrijven	15	8	3	3
Boomkwekerijen	2	3	2 x)	-
Totaal	358	306	94	94

x) Overige tuinbouwbedrijven.

De bedrijven zijn sterk overwegend (73%) zuiver rundveebedrijf. Het aantal bedrijven van dit type is in de laatste vijf jaren relatief toegenomen, vooral doordat op rundveebedrijven waarop voorheen ook nog akkerbouw voorkwam de akkerbouw werd ingekrompen of geheel verdween. Op een aantal bedrijven waarop de akkerbouw reeds van méér betekenis was, werd voor de akkerbouw gekozen. Hierdoor zijn de aantallen gemengde bedrijven dan ook sterk afgenomen: vele "overwegend" rundveebedrijven werden zuiver rundveebedrijf en een aantal "gemengde" bedrijven werd akkerbouwbedrijf (zie ook bijlage 4). Van de 6 hoofdberoepsbedrijven die er in de periode 1977-1982 bijkwamen, zijn er 3 intensief veehouderijbedrijf.

De bedrijfstypen zijn niet gelijk verdeeld over de deelgebieden. In de noordelijke deelgebieden komen bijna geen akkerbouwbedrijven voor, daarentegen zijn er in het uiterste zuiden (Norgervaart) bijna evenveel akkerbouwbedrijven als rundveebedrijven. Intensieve veehouderijbedrijven zijn er relatief veel in Een-West.

1) In bijlage 1 is de bedrijfstype-indeling nader omschreven.

Tabel 2.6 Bedrijfstypen per deelgebied in 1982

Aantallen hoofd- beroepsbedrijven	Zuiver rund- vee	Overw. rund- vee	Akker- bouw	Intens. veeh.	Ge- mengd	Boom- teelt	To- taal
Wolde	60	-	-	3	1	1	65
Terheijl	17	-	-	3	2	-	22
N.-Roden	19	1	1	3	1	1	26
Een-West	27	2	2	6	-	1	38
Steenbergen	26	3	6	3	1	-	39
L.-L.	20	3	6	1	-	-	30
Norg	37	6	5	1	1	-	50
Norgervaart	18	-	15	1	2	-	36
Totaal	224	15	35	21	8	3	306

3. De cultuurgrond

3.1 De oppervlakte cultuurgrond

In 1982 besloeg de totale oppervlakte van alle bedrijven 8.990 ha, de oppervlakte cultuurgrond in kadastrale maat 8.836 ha en in gemeten maat 8.693 ha ¹⁾. In het vervolg wordt - tenzij nadrukkelijk anders vermeldt - de oppervlakte in gemeten maat in beschouwing genomen.

Het betreft hier de in het gebied geregistreerde bedrijven, waarbij het criterium de ligging van het hoofdbedrijfsgebouw is. De genoemde oppervlakten zijn daardoor niet exact de in het gebied gelegen oppervlakten. Elders wonenden hebben hier méér grond (welke buiten beschouwing blijft) dan in het gebied wonenden elders hebben (welke in de beschouwing wordt meegenomen).

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven in het gebied nam in de periode 1977-1982 met jaarlijks gemiddeld 0,4% af. Dit is minder dan in de periode 1972-1977 (0,7%) en ongeveer evenveel als in de omgeving. Jaarlijks is dus gemiddeld 56 ha cultuurgrond uit de registratie verdwenen. Een groot gedeelte van deze grond bleef cultuurgrond, doch is in handen van personen die niet meer geregistreerd zijn. De 72 in deze periode "uitgeschreven" bedrijven hebben namelijk 127 ha cultuurgrond aangehouden. De oppervlakte cultuurgrond is niettemin ook daadwerkelijk verminderd, vooral voor woningbouw (plus bijbehorende voorzieningen) en recreatie.

Voorals in het deelgebied Terheijl, maar ook in Norg, is de hier geregistreerde oppervlakte cultuurgrond flink verminderd. Overigens ligt niet alle grond van in een bepaald deelgebied geregistreerde bedrijven ook in dit deelgebied. Dit verklaart bijvoorbeeld de ontwikkeling met betrekking tot Nieuw-Roden en Een-West.

- 1) Gemeten maat is de oppervlakte beteelbare grond. De kadastrale maat omvat behalve de oppervlakte gemeten maat nog de oppervlakte van de sloten en de niet-verharde wegen, welke de beteelbare oppervlakte doorsnijden en begrenzen. Voor de totale oppervlakte van de bedrijven komen hier nog bij de oppervlakte van de erven, bos, wegen, enz. De in het gebied gelegen oppervlakte cultuurgrond is overigens groter dan waarvan hier wordt uitgegaan: hoofdzakelijk doordat kleinere nevenbedrijven niet zijn geregistreerd en doordat elders wonenden hier méér grond hebben dan hier wonenden elders.

Tabel 3.1 Ha cultuurgrond van hoofdberoeps- en nevenbedrijven per deelgebied

	Hoofdberoepsbedr.		Nevenbedr.		Alle bedrijven		
	1977	1982	1977	1982	1977	1982	index
Wolde	1.744	1.667	208	222	1.952	1.899	97,3
Terheijl	361	271	72	88	433	359	82,9
N.-Roden	457	499	128	113	585	612	104,6
Een-West	784	819	53	45	837	864	103,2
Steenbergen	1.046	1.037	42	60	1.088	1.097	100,8
L.-L.	1.097	990	22	63	1.119	1.053	94,1
Norg	1.570	1.390	115	140	1.685	1.530	90,8
Norgervaart	1.213	1.215	62	64	1.275	1.279	100,3
Totaal	8.272	7.898	702	795	8.974	8.693	96,9

De vermindering van de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven is trager gegaan dan de vermindering van het aantal bedrijven. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf, ook per in deze periode voortgezet bedrijf 1), is dan ook toegenomen.

3.2 De bedrijfsoppervlakte

De bedrijfsoppervlakte is een belangrijke maatstaf voor de inkomensmogelijkheid uit het grondgebonden landbouwbedrijf, evenwel niet de enige. Of die mogelijkheid ook wordt of kan worden benut, ligt ook aan de benuttingsgraad van de grond (mede afhankelijk van bepalingen t.a.v. het gebruik, de grondsoort, de waterbeheersing, e.d.) en de exploitatieomstandigheden (verkaveling, ontsluiting, e.d.).

De bedrijfsoppervlakte wordt iets geflatteerd doordat een aantal bedrijven er tijdelijk grond bij heeft. Deze tijdelijk in gebruik zijnde cultuurgrond - eigendom van StaatsBosBeheer of Het Drentse Landschap - kon voor 6 jaar worden gepacht of had men geheel zonder rechten "om niet". Deze instanties zijn omstreeks 1960 begonnen aan te kopen.

Begin 1983 was 232 ha cultuurgrond tijdelijk in gebruik bij geregistreerden in het gebied, waarvan 215 ha bij hoofdberoepsbedrijven. Van deze 215 ha had men 143 ha voor 6 jaar (hoofdzakelijk eigendom van SBB) en 72 ha zonder enig recht van duur. De rechten die pachters door een contract voor 6 jaar hebben, zijn echter niet ongedaan te maken. Het streven is daardoor naar méér grond in eigen beheer (deze is niet als geregistreerde grond in dit rapport opgenomen) of verpachten voor één jaar. Overigens is in 1982 maar 12 ha meer aangekocht. Er is wel grond te koop, maar de financiële middelen ontbreken.

1) Zie bijlage 3.

Tijdelijk grond er bij komt vooral voor in het deelgebied Wolde en onder de zuivere rundveebedrijven (zie bijlage 5). De hoofdberoepsbedrijven in Wolde zijn dan ook tijdelijk met gemiddeld 2,5 ha vergroot.

Tabel 3.2 Oppervlakte in gebruik en tijdelijk in gebruik van SBB en HDL 1) in 1982

Hoofdberoeps- bedrijven	Totaal gebruik		w.v. Tijdelijk gebruik			
			pacht voor 6 jaar		gebruik "om niet"	
	bedr.	ha	bedr.	ha	bedr.	ha
tot 5 ha	17	24	-	-	-	-
5 - 10 ha	20	155	2	3	-	-
10 - 15 ha	33	410	2	3	1	6
15 - 20 ha	41	707	4	12	5	22
20 - 30 ha	91	2262	12	44	6	17
30 - 40 ha	53	1787	4	22	1	4
40 e.m. ha	51	2554	7	59	6	23
Totaal	306	7898	31	143	19	72

1) SBB = Staatsbosbeheer, HDL = Het Drentse Landschap.

Daar bij de analyse van de bedrijven deze tijdelijk in gebruik zijnde grond niet is af te zonderen, gaat het in het vervolg over de bedrijven inclusief deze grond en wordt de gebruiksoppervlakte - tenzij dit nadrukkelijk anders is vermeld - de bedrijfsoppervlakte genoemd.

Tabel 3.3 Oppervlakte in gebruik in 1982 (hoofdberoepsbedrijven naar type)

	Aantal bedrijven van ... ha					Hectaren	
	tot 10	10-20	20-30	30-40	40 e.m.	to- taal	gem.
Z. rundveebedrijven	11	67	75	36	35	5866	26,2
O. rundveebedrijven	1	1	3	4	6	502	33,5
Akkerbouwbedrijven	1	2	11	12	9	1209	34,5
I. veehouderijbedr.	20	1	-	-	-	72	3,4
Gemengde bedrijven	2	2	2	1	1	231	28,9
Boomkwekerijen	2	1	-	-	-	18	6,0
Totaal	37	74	91	53	51	7898	25,8

Er is een grote spreiding in de bedrijfsoppervlakte, ook onder de bedrijven van hetzelfde type. Het gemiddelde van 26 ha voor de groep zuivere rundveebedrijven lijkt op het eerste gezicht gunstig. Ruim een derde van deze bedrijven is evenwel kleiner dan 20 ha en heeft dus geen gunstige uitgangspositie in deze produktierichting. Vooral in Terheijl zijn volgens bijlage 6 relatief veel kleine zuivere rundveebedrijven.

Het gemiddelde van 26 ha voor de zuivere rundveebedrijven is aanzienlijk lager dan van de overwegend rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven. Dit wijst er op dat men het eerder in de rundveehouderij zoekt naarmate men minder grond heeft.

3.3 Het grondverkeer en de grondprijzen

Bij het grondverkeer kunnen drie categorieën genoemd worden waar de vrijkomende grond vandaan komt.

De eerste categorie betreft de vrijkomende grond bij bedrijven die opgeheven worden. Bij de opheffing houdt men weliswaar vaak nog enige grond - niet geregistreerd - aan, maar het grootste gedeelte wordt afgestoten.

De tweede categorie betreft de verkleiningen van bedrijven die blijven bestaan. Aan verkleiningen kunnen diverse motieven ten grondslag liggen, zoals een stap in de richting van latere bedrijfsbeëindiging, onvrijwillige verkleining, verkleining bij omschakeling van het bedrijf (met name in de richting van intensieve veehouderij). Het grondverkeer door verkleiningen wordt gemeten door de bedrijfsoppervlakte in het ene jaar te vergelijken met de bedrijfsoppervlakte in het andere jaar. Een gedeelte van het grondverkeer blijft hiermee buiten beschouwing, aangezien tegenover verkleiningen vergrotingen gestaan kunnen hebben. We rekenen dus slechts met het saldo.

De derde categorie betreft de overdracht van bedrijven aan een vreemde. Een aparte categorie betreft de overdracht van gehele bedrijven aan zoons. Aangezien hier evenwel nauwelijks sprake is van vrijkomen van grond wordt dit grondverkeer door overdracht van vader op zoon of een ander familielid buiten beschouwing gelaten.

Tabel 3.4 De omvang van het grondverkeer *) in de periode 1977-1982

Categorie	Ha
Bij opheffing van het bedrijf	545 xx)
Door bedrijfsverkleiningen	480
Bij overdracht van gehele bedrijven aan vreemden	100
Totaal	1125

*) Exclusief overdracht van gehele bedrijven aan familieleden.

xx) Exclusief de oppervlakte die men heeft aangehouden.

Het grootste gedeelte (423 ha) van de oppervlakte grond die in deze periode in verkeer werd gebracht kwam van opgeheven hoofdberoepsbedrijven, 122 ha kwam van opgeheven nevenbedrijven. Dit betekent dat van de cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven in 1977 5,1% in verkeer gebracht is door bedrijven die stopten, van de grond van de nevenbedrijven was dit 17,4%.

Bij de bedrijfsverkleiningen betrof het 247 ha van bedrijven die hoofdberoepsbedrijf bleven (ofwel 3,3% van hun oppervlakte in 1977), 67 ha van bedrijven die nevenbedrijf bleven (ofwel 15,3% van hun oppervlakte in 1977) en 166 ha van bedrijven die van hoofdberoepsbedrijf nevenbedrijf zijn geworden (ofwel 38,3% van de oppervlakte van deze bedrijven in 1977). Hieruit kunnen verschillende conclusies worden getrokken. Het in verkeer brengen van grond hangt nauw samen met het proces van bedrijfsopvolging. Een tweede conclusie is dat de grond op nevenbedrijven veel "losser zit" dan op hoofdberoepsbedrijven.

De totale oppervlakte vrijgekomen cultuurgrond is 1125 ha geweest. Per jaar is gemiddeld 2,5% van de oppervlakte cultuurgrond vrijgekomen. Dit is vergeleken met andere landinrichtingsgebieden vrij gewoon.

Van deze 1125 ha is 100 ha overgenomen in de vorm van gehele bedrijven, is 785 ha gebruikt voor vergroting van bedrijven en is 72 ha gebruikt voor nieuwe vestigingen (vooral van nevenbedrijven).

Volgens deze analyse van het grondverkeer lijken de mogelijkheden voor bedrijfsvergroting in Roden-Norg gunstig. De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is in de periode 1977-1982 ook met 2,7 ha toegenomen. Vrij weinig grond ging weg voor een niet-agrarische bestemming. Deze voorstelling van zaken is iets geflatteerd doordat het uiteindelijke gebruik van de ruim 200 ha cultuurgrond die ten behoeve van de natuurbescherming reeds werd aangekocht vooralsnog onzeker is. Wanneer we deze grond buiten beschouwing laten is de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in de afgelopen periode met 2,0 ha toegenomen.

Het is van groot belang te weten welke bedrijven vooral grond verwerven, aangezien het verwerven van grond één van de belangrijkste pijlers is van de bedrijfscontinuïteit op langere termijn. Uit berekeningen hieromtrent blijkt dat vooral de bedrijven vanaf 30 ha per saldo grond verwerven, terwijl vooral de bedrijven tussen 5 ha en 20 ha grond kwijtraken. Dit laatste is vooral een gevolg van het feit dat in deze oppervlakteklasse veel bedrijven worden opgeheven, en daarmee ook hun grond geheel of grotendeels afstoten. De kleinere bedrijven die bleven voortbestaan wisten tussen 1977 en 1982 hun oppervlakte gemiddeld iets uit te breiden, zij het ook relatief in iets mindere mate dan de grotere bedrijven. Naar type bezien blijkt dat met name de gemengde landbouwbedrijven veel meer grond kwijtraken dan de rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven. Naar bedrijfsomvang bezien blijkt dat de klassen kleiner dan 130 sbe alle per saldo grond kwijtraken en de klassen vanaf 130 sbe alle per saldo grond verwerven. Vooral de bedrijven kleiner dan 90 sbe raken relatief veel grond kwijt, terwijl de bedrijven van 250 sbe en meer relatief veel grond verwerven.

In het algemeen zijn de grondprijzen in Roden-Norg niet de hoogste (zoals in Zuid-West-Drenthe), maar ook niet de laagste (zoals op de Hondsrug) in Drenthe. Sedert 1978 zijn weliswaar ook hier de prijzen van los land iets gedaald, maar in de allerlaatste jaren (sedert begin 1981) zijn ze min of meer stabiel gebleven 1).

3.4 Rechtsvorm van het grondgebruik

In het gebied wordt 50% van de oppervlakte cultuurgrond door de gebruikers gepacht. Dat is vrij veel 2), ook zonder het gepachte land van natuurbeschermingsinstanties. Op de hoofdberoepsbedrijven is gemiddeld 52% gepacht. De meeste van deze bedrijven hebben zowel eigendomsgrond als pachtland.

Aan de hand van de gegevens van de Landbouwtelling 1983 is te zien dat in de gemeenten Roden en Norg samen ruim driekwart (78%) van het pachtland eigendom is van particulieren en ruim een vijfde van overheidslichamen en rechtspersonen (Drenthe resp. 81% en 18%).

De verschillen in de eigendom-pachtverhouding tussen de grondgebonden (landbouw) bedrijfstypen zijn klein, tussen de deelgebieden daarentegen groot. Zo wordt in Norgervaart, Norg en Wolde respectievelijk 64%, 62% en 58% van de cultuurgrond gepacht, in Terheijl en Een-West maar 34% en 38%.

3.5 Produktieomstandigheden

3.5.1 De verkaveling

De verkaveling is slecht. De bebouwing is namelijk overwegend geconcentreerd in de dorpen en gehuchten, met kleine kavels 3) op de essen, wat grotere onregelmatig gevormde in de beekdalen en rechthoekige kavels op de ontginningsgronden. Het noorden heeft een opstreckende verkaveling.

Dat de verkaveling slecht is klemmt te meer daar ruim driekwart van de bedrijven rundveebedrijf is (met ruim 80% van de oppervlakte) en voor een rationele melkveehouderij een gunstige verkaveling, met name een grote huiskavel, essentieel is. Voor de akkerbouwers is van groot belang dat de kavels groot zijn met een goede vorm en een goede ontsluiting. Het is mede door de slechte verkaveling dat een verdere ontmenging op de bedrijven wordt tegengegaan 4).

- 1) Ontleend aan de nota "Grondprijsontwikkeling per regio" van de commissie Beheer Landbouwgronden van februari 1982.
- 2) In Nederland is het 38%.
- 3) Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond, dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander.
- 4) Dit betekent uiteraard niet dat het gemengde bedrijf onder alle omstandigheden wordt afgewezen.

De verschillen in verkaveling tussen de grondgebonden (landbouw) bedrijfstypen zijn klein (ca. 6 kavels per bedrijf), tussen de deelgebieden daarentegen groot.

Zo hebben de bedrijven in Norg ondanks de herkaveling in 1978 van de es in Westerveelde gemiddeld 8 à 9 kavels, in Steenberg 7 à 8 kavels en in Lieveren-Langelo 6 kavels (evenals in Wolde waar de situatie echter iets vertekend is door het tijdelijke gebruik van grond). De bedrijven in Een-West hebben daarentegen gemiddeld maar 3 kavels, waardoor de gemiddelde kaveloppervlakte hier (evenals in Norgervaart) ver uitgaat boven het gebiedsgemiddelde.

Tabel 3.5 Bedrijfsverkaveling x) per deelgebied

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal		Ha per kavel	Aantal bedrijven met kavel(s)			
	bedrij- ven	kavels per bedr.		1	2-4	5-9	10 e.m.
Wolde	65	5,9	4,4	5	20	30	10
Terheijl	22	3,1	3,9	4	14	4	-
N.-Roden	26	4,3	4,5	3	12	10	1
Een-West	38	2,8	8,5	10	23	5	-
Steenbergen	39	7,1	3,8	-	11	19	9
L.-L.	30	6,0	5,5	1	8	15	6
Norg	50	8,5	3,3	3	5	23	19
Norgervaart	36	4,0	8,4	4	21	7	4
Totaal	306	5,6	4,5	30	114	113	49

x) Volgens de landbouwtelling 1979.

Gezien deze aantallen kavels ligt het voor de hand dat de huiskavelsituatie meestal ongunstig is. De bedrijven met melkvee hebben dan ook gemiddeld maar 39% van hun grond aan huis. Zeer lage percentages grond aan huis hebben de bedrijven gemiddeld in Norg (14%) en Steenberg (24%), relatief hoge percentages in Een-West (73%) en Terheijl (60%).

3.5.2 Bedrijven in de dorpen

Van oudsher liggen de boerderijen in het gebied voornamelijk in de es- of brinkdorpen of in streekdorpen. Ook thans liggen nog veel boerderijen in de dorpen. Volgens het indelingscriterium voor de cultuurtechnische inventarisatie (van het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding) betreft dit 50 bedrijven (37 hoofdberoeps- en 13 nevenbedrijven). Een ruimere omschrijving,

door de gemeenten gebezigd, komt echter op ruim het dubbele aantal.

Voor de landbouwbedrijven betekent de ligging in de dorpen vaak een ernstige belemmering voor een rationale bedrijfsvoering en het ontbreken van uitbreidingsmogelijkheden. De niet-agrarische dorpsgemeenschap ervaart het veelal als ongunstig voor het woon- en leefmilieu.

3.5.3 Ontsluiting en waterbeheersing

Ten gevolge van schaalvergroting en specialisatie vindt de aan- en afvoer van hulpstoffen en produkten in steeds grotere hoeveelheden plaats. Ieder bedrijfsgebouw behoort daarom aan een verharde weg te liggen, terwijl ook veldkavels goed ontsloten moeten zijn.

De ontsluitingstoestand is volgens de "adviesnota tot het in voorbereiding nemen van het landinrichtingsproject Roden-Norg" plaatselijk slecht. De verharde wegen zijn ongelijkmatig over het gebied verdeeld. Een belangrijk gedeelte van het transport moet dan ook via onverharde wegen plaatsvinden, met als gevolg dat in natte perioden vele percelen moeilijk bereikbaar zijn. Plaatselijk zijn de kavels zeer diep.

De waterbeheersing is redelijk goed, met uitzondering van het noorden. De afwatering gebeurt in het noorden gedeeltelijk door vrije lozing, de rest wordt bemalen. Een gedeelte maalt ondiep af. Als gevolg hiervan zijn de grondwaterstanden in het noorden hoog. De geringe afmetingen van sloten en de onvoldoende detailontwatering verhinderen plaatselijk (vooral in het noorden) een goede landbouwkundige ontwatering, met als gevolg een kortere weideperiode (door latere bewerking, vertraagde grasgroei in het voorjaar, vroeger opstallen in het najaar). Peilverlaging ten behoeve van de landbouw is hier niet haalbaar door de belangen van natuurbehoud.

In de huidige toestand kan het waterlopenstelsel grote gedeelten van het gebied niet - indien dit wordt gewenst - van water voorzien. Inlaatmogelijkheden vanuit het Veenhuizerkanaal vormen hierop een uitzondering. Met name de gebieden ten westen van Een hebben behoefte aan waterinlaat.

4. De produktie

4.1 Grondgebruik, produktie en produktiesamenstelling

Van de cultuurgrond is ruim drie kwart grasland en bijna een kwart bouwland. Ook een gedeelte van het bouwland staat evenwel ten dienste van de rundveehouderij.

Tabel 4.1 Grondgebruik (arealen in ha)

	Grasland		Bouwland				Tuintland		Totaal	
			snij- mais 1)		overig					
	'77	'82	'77	'82	'77	'82	'77	'82	'77	'82
Hoofdberoepsbedr.:										
Wolde	1724	1666	4	7	16	3	-	1	1744	1677
Terheijl	358	263	3	4	-	4	-	-	361	271
N. Roden	408	430	9	21	34	44	6	4	457	499
Een-West	704	696	35	84	41	37	4	2	784	819
Steenbergen	726	700	45	96	275	241	-	-	1046	1037
L.-L.	721	669	55	77	321	244	-	-	1097	990
Norg	1176	1108	35	71	359	211	-	-	1570	1390
Norgervaart	528	585	59	115	626	515	-	-	1213	1215
Totaal	6345	6117	245	475	1672	1299	10	7	8272	7898
Nevenbedrijven	617	690	7	30	78	74	-	1	702	795
Alle bedrijven	6962	6807	252	505	1750	1372	10	8	8974	8693

1) Plus enkele hectaren voederbieten.

Zeer hoge percentages grasland hebben Wolde en Terheijl. Hier staat bijna alle cultuurgrond ten dienste van de rundveehouderij. Ook hoge percentages grasland hebben Nieuw-Roden, Een-West en Norg. In Norgervaart daarentegen is minder dan de helft van de cultuurgrond grasland. Van alle grond van hoofdberoepsbedrijven in het gebied is 77% grasland, maar inclusief de oppervlakte mais beslaat de oppervlakte ten dienste van de rundveehouderij hier 83%.

In de afgelopen jaren is vooral de maisteelt sterk uitgebreid. De belangrijkste voordelen van maisteelt zijn: het geeft een hoge opbrengst aan voer per hectare, vraagt weinig arbeid en deskundigheid, past goed op de wat verderaf gelegen kavels en is gemakkelijk te voeren.

Tabel 4.2 De productieomvang (in sbe) per produktietak

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1977		1982		1977		1982	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Rundveehouderij x)	37756	75	40381	78	2365	76	2050	77
Akkerbouw x)	8113	16	7582	15	385	13	418	15
Intensieve veehouderij	3237	7	3248	6	344	11	259	6
Tuinbouw	963	2	789	1	-	-	94	2
Totaal	50069	100	52000	100	3094	100	2821	100

x) De teelt van mais plus voederbieten is onder de akkerbouw berekend.

In de afgelopen jaren is de agrarische productie (gemeten in sbe) met gemiddeld 0,6% per jaar toegenomen. Dat is vergeleken met de omgeving aan de lage kant 1). De toename komt geheel voor rekening van de rundveehouderij.

4.2 De rundveehouderij

De basis voor de rundveehouderij is nog steeds het "eigen" grasland. Daar is verder - vooral in de laatste jaren - de snijmaisteelt bijgekomen. Verder wordt krachtvoer en soms ruwvoer aangekocht en vee uitgeschaard.

De veebezetting in het gebied gerekend over alle bedrijven was in 1982 gemiddeld 149 koeien c.q. 213 grootveeëenheden per 100 ha voedergewassen (grasland plus snijmais- en voederbietenareaal). De veedichtheid is er laag vergeleken met de omgeving en landelijk. Zo was deze in het Centrale Zandgebied van Drenthe 166, resp. 244, in de Friese Wouden 196, resp. 264, in het Groningse Zuidelijk Westerkwartier 184, resp. 261 en landelijk 184, resp. 269.

Voor deze lage veedichtheid zijn diverse oorzaken. Een gedeelte van het land pacht men van natuurbeschermingsinstanties; het betreft hier grond die niet optimaal gebruikt kan worden. In het deelgebied Wolde is de veedichtheid dan ook relatief laag, evenals in Norg en Terheijl. Een tweede oorzaak is de slechte verkaveling. Doorgaans zien we op goed verkavelde bedrijven een hogere veedichtheid dan op de slecht verkavelde bedrijven. Een derde oorzaak is de waterbeheersing, waardoor men in delen van het gebied geen optimale graslandexploitatie verkrijgt.

- 1) Alleen in het Zuidelijk Westerkwartier van Groningen was dit nog lager.

Tabel 4.3 De rundveehouderij

	Zuivere rund- veebedrijven		Overige bedrijven		Alle hoofd- beroepsbedr.		Nebenbe- bedrijven		Alle bedrijven	
	'77	'82	'77	'82	'77	'82	'77	'82	'77	'82
Ha ruwvoedergewassen	5171	5758	1419	834	6590	6592	624	720	7214	7312
Aantal bedrijven totaal	242	224	116	82	358	306	94	94	452	400
Aantal met g.v.e.	242	224	94	50	336	274	80	83	416	357
Aantal met koeien	236	213	73	18	309	231	55	26	364	257
Aantal: koeien	7790	9982	1592	713	9382	10695	405	217	9787	10912
jongvee	7525	8345	2002	910	9527	9255	779	665	10306	9920
g.v.e.	11323	13713	2591	1225	13914	14938	875	613	14789	15551
Koeien per bedrijf	33	47	22	40	30	46	7	8	27	42
Koeien per 100 ha	151	173	112	85	142	162	65	30	136	149
G.v.e. per 100 ha	219	238	183	147	211	227	140	85	205	213

Tabel 4.4 Intensiteit van de rundveehouderij naar bedrijfsoppervlakte en deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfs- oppervlakte	Gemiddelde melkveestapel		Per 100 ha			
			aantal koeien		aantal g.v.e.	
	1977	1982	1977	1982	1977	1982
tot 15 ha	16	21	144	142	226	233
15 - 20 ha	24	28	143	150	210	218
20 - 30 ha	34	43	150	168	217	232
30 - 40 ha	41	59	140	167	205	228
40 e.m. ha	55	78	126	163	196	221
Totaal	30	46	142	162	211	227
Wolde	32	44	129	155	197	214
Terheijl	19	24	146	150	215	221
N. Roden	30	50	166	200	247	270
Een-West	38	59	199	196	267	268
Steenbergen	32	46	139	162	219	237
L.-L.	34	50	132	154	199	216
Norg	24	41	119	138	182	200
Norgervaart	35	61	157	173	221	229

Het is nog altijd zo dat over een reeks van jaren de melkveehouderij bedrijfseconomisch gezien de meest lonende vorm van grondgebonden veehouderij is. In het gebied wordt desondanks relatief veel jongvee gehouden, namelijk 91 per 100 koeien (Drenthe 89, landelijk 79). De optimale verhouding vanuit het oogpunt van vervanging is 60 stuks jongvee per 100 koeien. Ook is er nog wat mestvee. Dat men relatief veel jongvee en mestvee houdt hangt samen met de verkaveling. Niet aan huis gelegen kavels zijn nu eenmaal lastig voor melkvee. Voorts kan het houden van veel jongvee ook samenhangen met de geringe zekerheid die men op de grond heeft: koeien houden betekent immers ook meer investeringen in gebouwen en machines dan het houden van jongvee of mestvee.

Opvallend is verder dat men vooral op de kleinere bedrijven een geringe melkveedichtheid heeft, terwijl men er wel relatief veel ander vee houdt. Voor een gedeelte zal dit samenhangen met het aflopende karakter dat een aantal van deze bedrijven heeft.

De intensiteit van het grondgebruik is van eminent belang voor de produktieomvang van de bedrijven: juist bij de bedrijven met de hoogste produktieomvang treft men de grootste veedichtheid aan. Stel het geval dat de veedichtheid op alle bedrijven even hoog was als op de bedrijven met minstens 350 sbe, dan zou de vee-stapel in 1982 op de hoofdberoepsbedrijven geen 15.000 g.v.e. geweest zijn maar 18.000 ofwel 20% hoger.

In het algemeen is het zo dat méér koeien per bedrijf méér inkomen opleveren. Op basis van LEI-boekhoudcijfers is te stellen dat gemiddeld ca. 50 koeien (ca. 175 sbe per bedrijf) pas een inkomen opleveren dat voldoende is voor het levensonderhoud en ruimte biedt voor investeringen.

Tabel 4.5 Melkveestapels op hoofdberoepsbedrijven

Aantal koeien per bedrijf	Zuivere rund- veebedrijven		Overige bedrijven		Alle bedrijven met melkvee	
	1977	1982 1)	1977	1982 1)	1977	1982
tot 20	58	24	37	6	95	30
20 - 30	68	42 (2)	14	1	82	43
30 - 50	66	62 (15)	20	8	86	70
50 - 75	39	54 (35)	2	-	41	54
75 en meer	5	31 (30)	-	3 (3)	5	34
Totaal	236	213 (82)	73	18 (3)	309	231

1) Tussen haakjes: waarvan met ligboxenstal.

Van de 213 zuivere rundveebedrijven onder de hoofdberoepsbedrijven met melkvee heeft slechts 40% minstens 50 koeien. Een meerderheid heeft dus minder dan 50 koeien, 31% heeft zelfs minder dan 30 koeien. Wanneer alleen al in de rest van het gebied de melkveedichtheid op de hoofdberoepsbedrijven gelijk zou zijn aan die in Nieuw-Roden en Een-West, zou het aantal koeien met ruim 2000 toenemen en de melkveestapel gemiddeld 12 koeien groter zijn.

Het voorgaande betekent evenwel niet dat er in de afgelopen periode in de rundveehouderij niet veel veranderd is. Het verdwijnen van vooral kleine bedrijven haalde het gemiddelde reeds omhoog. Door velen die boer bleven is langs velerlei wegen gewerkt aan verbetering van de eigen positie. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de gecontinueerde bedrijven is met ruim 1 ha toegenomen. Door het afstoten van andere teelten dan snijmais en de uitbreiding van de maisteelt kon de oppervlakte ten behoeve van de rundveehouderij relatief toenemen. Door naar verhouding minder jongvee, mestvee en schapen te houden, werd een verzwaring van de melkveebezetting gerealiseerd. Tevens werd door de bouw van moderne stallen de stalcapaciteit vergroot en de arbeidsbehoefte per dier verminderd. Op 85 bedrijven is reeds een moderne boxenstal. Van de zuivere rundveebedrijven hebben er 82 (38%) zo'n stal. Dit betekent dat de mate waarin in Roden-Norg ligboxenstallen aanwezig zijn en koeien in ligboxen worden gehouden weinig afwijkt

van het gemiddelde voor de provincie Drenthe 1).

Een belangrijk gedeelte van de boeren heeft evenwel hun melkveestapel niet of nagenoeg niet uitgebreid (zie bijlage 7): 47 hebben hun aantal koeien verminderd of hun melkvee zelfs geheel weggedaan en 90 zijn ongeveer hetzelfde aantal koeien blijven melken (waaronder juist vele die nog maar vrij weinig koeien hadden). Van de 117 veehouders die hun melkveestapel met minstens 5 koeien hebben uitgebreid zijn er daarentegen 49 die in 1982 minstens 20 koeien méér hadden (waaronder 17 minstens 40 koeien méér) dan in 1977.

Overigens is de ontwikkeling geflatteerd doordat de peiljaren 1977 en 1982 zijn: in 1977 was vooral door de droogte van de voorafgaande zomer de veedichtheid lager dan in de jaren er voor en er na en in 1982 was er ten opzichte van 1981 een forse sprong vooruit. Zo was de veedichtheid in de gemeenten Roden en Norg te zamen in 1976 143 koeien en 223 g.v.e. en in 1981 144 koeien en 218 g.v.e. per 100 ha (zie bijlage 8).

Dat niet méér boeren hun melkveestapel (méér) hebben uitgebreid ligt ongetwijfeld ook aan de in het algemeen slechte verkaveling. Vele bedrijfsgebouwen liggen in de bebouwde kom. Dit komt vooral voor in Langelo, Lieveren, Steenbergen, Roderwolde, Westervelde en Peest. Voor het melkveehouderijbedrijf is een grote

Tabel 4.6 Zuivere rundveebedrijven in 1982 naar staltype en grootte huiskavel

	Bedrijven met ligboxen- stal	Bedrijven zonder lig- boxenstal	Alle bedrij- ven
Oppervlakte huiskavel			
tot 5 ha	9	64	73
5 - 10 ha	14	36	50
10 - 15 ha	13	20	33
15 e.m. ha	<u>46</u>	<u>22</u>	<u>68</u>
Totaal aantal	82	142	224
Ha per bedrijf	34,2	21,6	26,2
Ha per huiskavel	16,9	7,6	11,0
Koeien per bedrijf	70	32	47
Koeien per 100 ha	208	141	173
Ha huiskavel per koe	0,24	0,26	0,25
G.v.e. per 100 ha	271	208	238

1) Dit wijst het "Overzicht aantal boxenstallen per 1-1-1983" van het Consultantschap in Algemene Dienst voor Boerderijbouw en -inrichting uit.

huiskavel van zeer groot belang. Bij een efficiënte bedrijfsopzet melkt men immers het gehele jaar met de vaste installatie in de bedrijfsgebouwen. Dit maakt het wenselijk dat het melkvee in de omgeving van de melkstal kan weiden. Om een melkveestapel van 50 koeien het hele seizoen te kunnen laten weiden op de kavel waarop de stal staat moet volgens landelijke normen deze kavel minstens 12 ha groot zijn, wat betekent dat circa een kwart hectare per koe bij de stal moet liggen. Naarmate men méér grond bij de stal heeft, gaat men dan ook in het algemeen eerder over op een ligboxenstal.

Door de bouw van een ligboxenstal wordt de stalcapaciteit meestal sterk vergroot en kan de melkveestapel drastisch worden uitgebreid. Dit betekent meestal (voor zover het niet samengaat met een gelijktijdige vergroting van de bedrijfsoppervlakte) een drastische verzwaring van de veebezetting per ha. Voor een gedeelte van de rundveehouderijbedrijven is vergroting van de huiskavel dus een primair belang, voor een gedeelte is evenwel vergroting van de totale bedrijfsoppervlakte van even groot belang.

4.3 Overige produktietakken

4.3.1 De akkerbouw

De akkerbouw voor zover niet ten dienste van de rundveehouderij neemt snel in betekenis af, de afgelopen jaren verminderde het areaal met circa 75 ha per jaar. Het bouwplan is geheel geconcentreerd op aardappelen, granen en suikerbieten. Andere gewassen komen niet voor. Van deze drie heeft de aardappelteelt verreweg het grootste areaal. Zo was in 1982 61% van het "overige" bouwland van de hoofdberoepsbedrijven beteeld met aardappelen. Het betreft voornamelijk fabrieksaardappelen (in 1982 80% naast 14% consumptie-aardappelen en 6% pootaardappelen).

Tabel 4.7 Grondgebruik x) in ha in 1977 en 1982 naar bedrijfstype

Hoofdberoepsbedrijven	Grasland		Mais		Hakvruchten plus granen		Totaal	
	'77	'82	'77	'82	'77	'82	'77	'82
Rundveebedrijven	5920	5833	158	297	562	238	6640	6368
Akkerbouwbedrijven	134	124	52	134	895	951	1081	1209
Overige bedrijven	291	160	35	44	214	110	540	314
Alle bedrijven	6345	6117	245	475	1671	1299	8261	7891

x) Exclusief tuinland.

De akkerbouw in Roden-Norg komt voor een gedeelte voor op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven. Daarnaast komt een gedeelte voor op rundveebedrijven.

Het gedeelte dat voorkomt op rundveebedrijven vermindert snel. Voorts zien we op deze bedrijven een sterke toename van de teelt van mais. Op de akkerbouwbedrijven neemt de teelt van mais ook toe (in 1977 5,5% van het bouwland op deze bedrijven, in 1982 12,3%).

Dat het areaal akkerbouw zo snel vermindert wordt veroorzaakt door de in de laatste jaren lage geldelijke opbrengsten van de fabrieksaardappelteelt. Om bij de prijzen die de afgelopen jaren voor dit produkt gemaakt worden tot bevredigende bedrijfsresultaten te komen moeten hoge kg-opbrengsten per ha behaald worden 1) en moet men over een ruime bedrijfsoppervlakte beschikken. De bedrijfsgrootte van een aantal bedrijven waarop akkerbouw voorkwam (en gedeeltelijk ook nu nog voorkomt) is te gering voor een gespecialiseerd akkerbouwbedrijf. Verscheidene bedrijven waarop voorheen zowel akkerbouw als rundveehouderij voorkwam kozen dan ook voor specialisatie in de richting van de rundveehouderij. Het aantal bedrijven met een kleine oppervlakte akkerbouw exclusief snijmais is drastisch verminderd. Van het bouwland (exclusief mais) komt momenteel 69% op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven voor, vergeleken met 42% in 1977. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze 27 gespecialiseerde akkerbouwbedrijven is 36 ha (in 1977 32 ha). Momenteel zijn er hiervan nog 9 met een oppervlakte minder dan 30 ha.

De verschillen in het bouwplan tussen de bedrijfsoppervlakteklassen zijn gering.

In 1982 was het gemiddelde bouwplan van de hoofdberoepsbedrijven 61% aardappelen, 26% granen en 13% suikerbieten. De vruchtwisseling met het oog de aardappelteelt is uiteraard ruimer (denk aan de arealen snijmais en tijdelijk grasland). Vergeleken met vijf jaar daarvoor (resp. 58%, 33% en 9%), is de graanteelt iets ingekrompen en de teelt van suikerbieten iets uitgebreid.

4.3.2 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij is hier van geringe betekenis, ook vergeleken met de omgeving 2). De plaatselijke betekenis loopt evenwel sterk uiteen. In Terheijl maakt ze 21% van de totale produktieomvang uit, in Lieveren-Langelo en in Norg is ze praktisch afwezig (1%).

- 1) De kg-opbrengsten in deze regio zijn in het algemeen iets lager dan in de Veenkoloniën.
- 2) Zo was de omvang gemeten in sbe in het gebied in 1982 6%, in het Centrale Zandgebied van Drenthe 8%, in de Friese Wouden 7% en in het Groningse Zuidelijk Westerkwartier 12% van de totale produktieomvang.

In de afgelopen periode is de omvang van de intensieve veehouderij nagenoeg constant gebleven. Er was enige toename van de kuikenmesterij. Het aantal dieren dat gehouden wordt in de varkensmesterij, -fokkerij en kippenhouderij nam af, dat in de kalvermesterij bleef gelijk.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij nam sterk af, met name het aantal waarop ze een nevenproduktie vormt. Het aantal gespecialiseerde intensieve veehouderijbedrijven nam daarentegen iets toe, mede door enkele nieuwe vestigingen. Dit laatste zegt overigens niets over de toekomstige ontwikkeling. Onder deze bedrijven zijn namelijk relatief veel "zwakke" bedrijven. De produktieomvang van de intensieve veehouderijbedrijven is gemiddeld ook het kleinst en bovendien sedert 1977 iets afgenomen. In deze periode zijn bijna alle vreemde arbeidskrachten van deze bedrijven verdwenen.

4.3.3 De boomkwekerij

Er zijn hier 3 boomkwekerijen onder de hoofdberoepsbedrijven, liggend in Wolde, Nieuw-Roden en Een-West. Ze hadden in 1982 te zamen ruim 7 ha boomteelt.

4.4 De omvang van de bedrijven

Evenals in de bedrijfsoppervlakte bestaat er een grote spreiding in de bedrijfsomvang. Naast zeer kleine bedrijven zijn er ook zeer grote bedrijven.

Op 102 van de 306 bedrijven is de produktieomvang minder dan 110 sbe. Doorgaans geldt (zie ook het LEI-rapport: "De middengroep in de landbouw" 1)) dat bedrijven van deze omvang en ook nog een

Tabel 4.8 Verdeling van de hoofdberoepsbedrijven naar produktieomvang

Bedrijfsomvang in sbe	Aantal bedrijven		Aantal ha		Aantal sbe	
	1977	1982	1977	1982	1977	1982
tot 70	51	35	586	372	2644	1615
70 - 110	97	67	1539	1089	8746	6077
110 - 150	83	46	1927	1056	10578	5922
150 - 190	54	50	1505	1364	9326	8452
190 - 250	44	58	1522	1812	9486	12665
250 e.m.	29	50	1193	2205	9289	17269
Totaal	358	306	8272	7898	50069	52000

- 1) Een verkenning van de continuïteitsproblemen van de middenbedrijven, door J.A. van Driel; september 1982. Deze grenzen (in dit rapport 90 en 180 sbe) liggen inmiddels waarschijnlijk iets hoger.

aantal bedrijven tussen 110 en 190 sbe weinig kans hebben op continuïteit over een langere termijn. Pas bij een omvang van omstreeks 190 sbe bestaat er gemiddeld genomen een redelijk perspectief op continuïteit; kleinere bedrijven zullen doorgaans ofwel moeten vergroten ofwel op den duur moeten stoppen.

Tabel 4.9 Continuïteitskansen op basis van bedrijfsomvang naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven in 1982)

	Z.rund- veebedr.	O.rund- veebedr.	Akker- bouw- bedr.	I.v. bedr.	Gemeng- de be- drijven
Voldoende bedr.omvang 1):					
aantal bedrijven	84	8	6	4	2
aantal ha	3058	345	356	26	172
Continuïteit in gevaar 1):					
aantal bedrijven	67	3	18	7	1
aantal ha	1690	94	597	23	9
weinig kans op conti- nuïteit 1):					
aantal bedrijven	73	4	11	10	3
aantal ha	1118	63	256	23	50

1) Resp. 190 sbe en meer, 110-190 sbe en minder dan 110 sbe.

Veel bedrijven zouden bij een intensiever grondgebruik uit de gevarenzone kunnen komen. Stel bijvoorbeeld dat de bedrijven van 110 tot 190 sbe een veedichtheid van gemiddeld 3 g.v.e. per ha zouden hebben (wat in gebieden in Noord-Brabant en Oost-Gelderland voorkomt), dan zouden er op deze bedrijven + 1800 g.v.e. meer gehouden worden, wat overeenkomt met 4500 sbe. De gemiddelde bedrijfsomvang in deze groep, die nu 150 sbe is, zou dan 196 sbe zijn.

In de leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang tekent zich het gemis aan perspectief bij een te kleine bedrijfsomvang ook reeds duidelijk af: bij de kleinere bedrijven zijn er vele met een ouder bedrijfshoofd, bij de grotere bedrijven minder. Voorts zien we op de kleinere bedrijven weinig opvolgers en op de grotere veel.

Wat betreft de omvang van de zuivere rundveebedrijven steken de drie noordelijke deelgebieden (Wolde, Terheijl en Nieuw-Roden) ongunstig af bij het gebiedsgemiddelde. De overige gebieden, met uitzondering van het deelgebied Norg, vertonen een duidelijk gunstiger beeld.

Tabel 4.10 Leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang
in 1982

Bedrijfsomvang	Aantal bedrijfshoofden						
	tot 40		40 tot		vanaf 55 jaar		totaal
	jaar	55 jaar					
					totaal	met	zonder
					opvolger		
tot 110 sbe	10	44	48	4	44	102	
110 - 190 sbe	16	48	32	14	18	96	
190 e.m. sbe	<u>27</u>	<u>64</u>	<u>17</u>	<u>16</u>	<u>1</u>	<u>108</u>	
Totaal	53	156	97	34 1)	63 2)	306	

1) Inclusief 2 met opvolging onbekend.

2) Inclusief 3 met opvolging onbekend.

5. Bedrijfseconomische beschouwing

In tegenstelling tot de voorgaande hoofdstukken, die gebaseerd zijn op individuele bedrijfsgegevens, zijn voor een bedrijfseconomische beschouwing geen gegevens per bedrijf beschikbaar. De volgende gegevens moeten daarom slechts gezien worden als globale aanwijzingen over de werkelijke economische situatie van de bedrijven in het gebied.

- Bedrijfsresultaten en continuïteit van de bedrijven

Bij de rundveebedrijven was er in 1981/82 sprake van een stijging van de opbrengst per f 100,- kosten (gerekend op pachtbasis) ten opzichte van 1980/81. Dit betekende evenwel nog niet dat de opbrengsten ook kostendekkend waren. In de melkveehouderij zijn de bedrijfsresultaten veelal nog altijd negatief, ook onder de grotere bedrijven. Bovendien moet voor de nabije toekomst met een relatief ongunstige ontwikkeling van de opbrengstprijzen van de melk worden gerekend.

Als er sprake is van een negatief netto-overschot of negatief ondernemersoverschot, kan dit voor het bedrijf worden gezien als een waarschuwingssignaal; een langere periode met voortdurende negatieve uitkomsten kan de continuïteit van het bedrijf in gevaar brengen. Of dit in feite zal gebeuren hangt echter ook van andere factoren af (de Veer, 1977). Daarbij speelt de financiële weerstand van het bedrijf een grote rol, en met name ook de vraag of de ondernemer er - ondanks de negatieve bedrijfsresultaten - in slaagt naast een aanvaardbaar niveau van gezinsbestedingen ook voldoende te reserveren voor het bedrijf, zodat de continuïteit daarvan wordt gewaarborgd.

- Invloed van de oppervlakte aan huis op de bedrijfsresultaten

De mate waarin men op rundveebedrijven de grond aan huis heeft liggen heeft een aanmerkelijke invloed op de bedrijfsstructuur en de bedrijfsvoering ¹⁾ en daarmee ook op de bedrijfsresultaten. Naarmate er meer grond aan huis ligt en minder kavels per bedrijf zijn is de veedichtheid in melkkoeien per ha voedergewas sen hoger en houdt men in verhouding tot het aantal koeien minder jongvee en mestvee. Bij een gunstige verkaveling is het melkvee vaker in een ligboxenstal gehuisvest. Naarmate er meer grond aan huis ligt is de totale veestapel doorgaans groter en ook de pro-

- 1) Onder de bedrijfsstructuur verstaan we in dit verband de omvang en samenstelling van de op het bedrijf ingezette productiefactoren arbeid, grond en kapitaal; onder de bedrijfsvoering de wijze waarop met de beschikbare arbeid, grond en kapitaal het productieproces plaats heeft.

Tabel 5.1 Bedrijfsresultaten grotere en kleinere rundveebedrijven 1) (pachtbasis)

	Grotere bedrijven Noordelijk Zandgebied					Kleinere bedrijven Zandgebieden				
	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83
Bedrijfsoppervlakte in ha	30,2	32,1	32,5	34,8	35,4	14,5	13,8	14,2	14,5	14,9
Melkveestapel (k)	61	66	67	72	75	25	25	26	29	31
Bedrijfs grootte in sbe	221	239	248	277	281	100	100	105	113	117
G.v.e. per ha	2,65	2,72	2,79	2,71	2,73	2,49	2,57	2,65	2,74	2,80
Koeien per ha	2,04	2,06	2,11	2,09	2,13	1,79	1,85	1,87	2,07	2,12
Kg melk per koe	5284	5168	5134	5384	5491	4938	5023	5139	5047	5092
Saldo (gld) per koe 2)	2648	2297	2274	2869	3051	2572	2321	2352	2641	2739
Opbrengst per f 100,- kosten 3)	95	86	83	93	93	79	73	72	78	76

1) Bron: "Bedrijfsuitkomsten in de landbouw" van het LEI.

2) Opbrengst min toegerekende kosten.

3) Inclusief kosten van eigen arbeid en kapitaal.

duktieomvang per bedrijf en per man. Het kavelaantal heeft meestal geen invloed op de totale omvang van de veestapel en ook niet op de produktieomvang per bedrijf en per man.

Méér grond aan huis leidt dus doorgaans tot een grotere melkveestapel en daarmee tot hogere opbrengsten voor melk en vee. De kosten die hiervoor gemaakt worden (zoals aankoop meststoffen en veevoer, loonwerk en arbeid) stijgen lang niet in dezelfde mate. Dit leidt tot hogere opbrengsten voor arbeid, grond en kapitaal op de bedrijven met méér grond aan huis en tot een hoger nettooverschot (van Leeuwen, 1982).

Door de neiging de veedichtheid bij veel grond aan huis zeer hoog op te voeren, wordt men wel erg afhankelijk van het verloop van de krachtvoerprijzen.

Wanneer men de structuur van melkveehouderijbedrijven wil verbeteren, dan zal het accent vooral moeten liggen op vergroting van de oppervlakte aan huis. Vermindering van het aantal veldkavels geeft weinig verbetering. Op de kleinere bedrijven (tot + 20 ha) moet men bovendien niet streven 60 à 70% van de grond aan huis te hebben maar eerder 80 à 90%. Zij zullen immers vaak ruwvoer aankopen. Op grotere bedrijven is een dergelijke verhoging van het gedeelte van de grond aan huis minder belangrijk.

- Grupstal en ligboxenstal

In het voorgaande werd reeds onderscheid gemaakt tussen bedrijven met een grupstal en bedrijven met ligboxen. Een ligboxenstal is veel doelmatiger dan de traditionele stal aangezien een groter aantal koeien kan worden gehouden met dezelfde hoeveelheid arbeid. Een nieuwe ligboxenstal heeft echter wel een stijging van de gebouwenkosten tot gevolg, waardoor een belangrijk deel van de winst in arbeidsproduktiviteit wegvalt. Dat wil zeggen dat aanzienlijk meer koeien moeten worden gehouden dan in de traditionele stal om dezelfde arbeidsopbrengst te behalen. Hoeveel koeien extra hangt zowel af van de hoogte van de bouwkosten en de financiering als van de wijze waarop voorzien wordt in de ruwvoederbehoefte van de extra koeien. Deze bedrijven blijken bij uitstek de grondverwerwers te zijn en de veedichtheid hoog te hebben opgevoerd. Indien oppervlakte vergroting is uitgesloten, zal het van de marge die er nog is in opvoering van de veedichtheid op het eigen bedrijf en van de aankoopprijs van ruwvoer afhangen of overschakeling op een ligboxenstal nog aantrekkelijk is.

6. De toekomstige agrarische ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe de agrarische structuur in Roden-Norg zich naar verwachting in de komende tien jaren (1982-1992) zal ontwikkelen. Deze ontwikkelingen liggen uiteraard in het verlengde van de ontwikkelingen in de voorbije jaren, al zullen de trends uit de periode 1977-1982 niet zonder meer kunnen worden doorgetrokken.

In verband met de ontwikkelingen in de zuivelsector zijn er twee prognoses opgesteld. In de eerste variant is rekening gehouden met de in 1984 van kracht geworden overheidsmaatregelen ter beperking van de melkproductie. Daarom is uitgegaan van de situatie dat de melkproductie met 7,5% vermindert. Hierbij wordt er geen rekening mee gehouden dat de contingentering eventueel ook gevolgen zal hebben voor de ontwikkeling van het aantal bedrijven. Het effect hiervan zal overigens binnen een termijn van 10 jaar betrekkelijk gering zijn. Een sterkere vermindering van het aantal bedrijven zou immers vereisen dat men van beroep verandert. Gezien de werkloosheid van + 14% in dit gebied zijn hiertoe niet veel mogelijkheden. In de tweede prognose wordt de mogelijke toekomstige ontwikkeling berekend op basis van de trends in de afgelopen jaren. Beide prognoses zijn berekend zonder rekening te houden met het eventuele effect van een ruilverkaveling. Vooralsnog wordt ook geen rekening gehouden met de eventuele consequenties van beleidsbeslissingen met betrekking tot reservaat- en beheersgebieden of andere ingrijpende beslissingen m.b.t. het gebruik van de ruimte (zoals de aanwijzing van de relatienotagebieden).

6.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

Naar verwachting zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1992 gedaald zijn tot 222. Dit betekent een gelijke vermindering in de komende jaren als in de periode 1977-1982 (3,1%).

De aantalsontwikkeling is het resultaat van uittrekking en toetreding van bedrijfshoofden. De uittrekking vindt plaats door natuurlijke oorzaken (gaan rusten, ziekte en overlijden), door beroepsverandering of overige oorzaken (waaronder aanvaarding van een bedrijf elders en "voortijdige" beroepsbeëindiging). De aankopen ten behoeve van het natuurbehoud hebben hierop geen merkbare invloed gehad. De toetreding wordt beïnvloed door het aantal opvolgers in het gebied, de belangstelling voor het stichten van nieuwe bedrijven of het overnemen van een bedrijf door iemand van elders.

Voor het bepalen van het aantal bedrijfshoofden dat de landbouw zal gaan verlaten wegens beroepsbeëindiging, is uitgegaan van de leeftijdssituatie in 1982 en het voor 1977-1982 waargenomen

beëindigingspatroon. Welk aantal bedrijven van beroepsbeëindigers in de toekomst als hoofdberoepsbedrijf zal worden voortgezet, is sterk afhankelijk van de huidige opvolgingssituatie. In verhouding hebben nu evenveel ouderen een opvolger in de eigen familiekring als in de afgelopen periode het geval bleek te zijn. Daar er evenwel relatief meer ouderen zijn dan vijf jaar geleden, zal het vrijkomen van bedrijven zonder opvolger een grotere invloed op de aantalsontwikkeling krijgen. Van de bedrijven zonder (eigen) opvolger zullen er enkele worden voortgezet, vooral bedrijven die voldoende perspectief bieden.

Het percentage bedrijfshoofden dat van beroep verandert zal waarschijnlijk iets dalen. Er vindt een verschuiving in het bedrijfshoofdenbestand plaats naar de hogere leeftijdsklassen 1). Bovendien heeft een iets hoger percentage jongeren thans een bedrijf van minstens 130 sbe dan in 1977 een bedrijf van minstens 110 sbe en is de werkgelegenheid buiten de landbouw ook en met name in het noorden des lands schrikbarend gedaald. Dit betekent dat beroepsverandering moeilijker te realiseren wordt, terwijl ook de uitkeringen op een lager niveau komen.

Deze vermindering van 84 bedrijven (van 306 bedrijven in 1982 tot 222 in 1992) zal naar verwachting als volgt tot stand komen:

- beëindiging van beroep bij oudere bedrijfshoofden zonder opvolger	-67
- beroepsverandering van jongere bedrijfshoofden	-15
- overige redenen (overlijden van jongere bedrijfshoofden, ziekte, bedrijfswisseling)	-11
- stichten van nieuwe bedrijven en omzetting van neven- bedrijf tot hoofdberoepsbedrijf	+ 9
Saldo	-84

De hier weergegeven factoren (beroepsbeëindiging, beroepsverandering, ziekte, e.d.) betreffen de aanleiding tot opheffing van bedrijven. De oorzaak ligt doorgaans in het te geringe perspectief dat het bedrijf biedt op een redelijk inkomen. De mate waarin een bedrijf kans biedt op perspectief heeft vooral te maken met de bedrijfsomvang (zie par. 4 van hoofdstuk 4). Om perspectief te blijven houden is het nodig dat de omvang uitgebreid wordt. Breidt men niet uit dan wordt de kans op beëindiging steeds groter. Deze kennis geeft de mogelijkheid continueringkansen te berekenen afhankelijk van de bedrijfsomvang (zie bijlage 9). Met deze cijfers kan op vrij eenvoudige wijze nagegaan worden wat de effecten zijn van wijzigingen in de produktieomvang op het toekomstige ver-

1) Zo was in 1977 43% van de bedrijfshoofden minstens 50 jaar, in 1982 51% en is volgens een demografisch model in 1992 55% minstens 50 jaar.

loop van het aantal bedrijven. Wordt bijvoorbeeld een veronderstelling gemaakt over een toename van de intensiteit van het grondgebruik dan resulteert dit in een grotere produktieomvang van de bedrijven. Bedrijven met een grotere omvang hebben hogere continuïteitskansen.

6.2 De oppervlakte cultuurgrond en het grondverkeer

Het tempo waarin cultuurgrond vermindert neemt alom in den lande de laatste jaren af. Door de verminderde woningbouwactiviteiten is minder grond nodig voor uitbreidingsplannen. Voorts hebben de krappe overheidsfinanciën tot gevolg dat minder grond aangekocht wordt voor wegen, natuurgebieden e.d. In de gemeenten Roden en Norg verminderde de cultuurgrond in de periode 1972-1977 met 0,8% per jaar, van 1977 tot 1982 was dit nog slechts 0,4% per jaar. Deze vermindering omvat ook cultuurgrond die van gemeentewege reeds gereserveerd is voor een andere bestemming en de cultuurgrond die het SBB in eigen beheer heeft. Door het SBB wordt praktisch niet meer aangekocht en ook de gemeentelijke plannen worden "afgeslankt", vooral omdat de bevolking en de industriële werkgelegenheid in Roden minder zullen groeien dan eerder werd voorzien. Zo wordt er rekening mee gehouden dat er geen vestigingsoverschot meer zal zijn en een bevolkingsgroei ter grootte van alleen de natuurlijke aanwas ¹⁾. Voorts betekent ook de vermindering van het aantal bedrijven dat er grond uit de registratie verdwijnt, per bedrijf was dit in de afgelopen jaren gemiddeld 1,75 ha. De komende 10 jaren zullen naar verwachting 72 bedrijven uit de registratie verdwijnen, wat een vermindering van + 125 ha betekent. Rekening houdend met deze vermindering en een teruglopende onttrekking voor niet-agrarische doeleinden is verantwoord voor de komende 10 jaren een evengrote absolute vermindering van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond aan te houden als er in de afgelopen vijf jaren is geweest.

Tabel 6.1 De oppervlakte cultuurgrond naar beroepsgroepen

	Oppervlakte in ha			Percentages		
	1977	1982	1992	1977	1982	1992
Hoofdberoepsbedrijven	8272	7898	7640	92,2	90,9	91,0
Nevenbedrijven x)	702	795	760	7,8	9,1	9,0
Totaal	8974	8693	8400	100	100	100

x) Met minstens 10 sbe.

1) Zie ook het "Structuurplan gemeente Roden" uit 1982.

Op basis hiervan is te verwachten dat er omstreeks 1992 ongeveer 8400 ha geregistreerde cultuurgrond (gemeten maat) door de in het blok wonenden wordt gebruikt (8693 ha in 1982). Van deze oppervlakte zal volgens berekening circa 7640 ha (91%) in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven.

In par. 3 van hoofdstuk 3 is aangegeven dat het grondverkeer nauw samenhangt met het vermindingsproces van het aantal bedrijven. Naar verwachting zal de aantalsvermindering de komende jaren in hetzelfde tempo verlopen als in het recente verleden, het grondverkeer zal dus ook in dezelfde orde van grootte liggen (2,5% per jaar) als in de afgelopen jaren.

6.3 De produktietakken

6.3.1 Het grondgebruik

Het percentage grasland blijft in de loop der jaren nagenoeg gelijk 1). De opkomst van de maisteelt, hier vrij laat op gang gekomen, is voor het grootste gedeelte ten koste gegaan van overige akkerbouw op de akkerbouwbedrijven en voor een klein gedeelte (door scheuren) ten koste van grasland. De allerlaatste jaren is ook de uitbreiding van het snijmaisareaal minder dan voorheen. Het areaal granen plus hakvruchten op de rundveebedrijven is reeds voor een groot gedeelte vervangen door mais.

Bij beperking van de melkveestapel (zie 6.3.2) zal de drang om de voedergewassen uit te breiden verminderen en zal het areaal overige akkerbouwgewassen vrijwel constant blijven. Bij trendmatige ontwikkeling zal op het bouwland het areaal snijmais waarschijnlijk enigszins toenemen ten koste van de overige akkerbouwgewassen.

De specialisatie neemt toe. Vaak komt het evenwel niet tot algehele specialisatie vanwege de bodemgesteldheid, verkaveling, waterbeheersing e.d. Zo neemt op de rundveebedrijven het areaal bouwland dat niet voor de rundveehouderij wordt benut verder af. Op de bedrijven die zich op de akkerbouw richten neemt daarentegen het areaal grasland maar matig af, vooral omdat bepaalde kavels zich niet voor bouwland lenen.

- 1) In bijlage 8 is voor de gemeenten Roden en Norg te zamen (dus inclusief het gedeelte van Norg dat buiten het ruilverkavelingsgebied valt) het verloop van het grondgebruik van jaar tot jaar (van 1972 tot en met 1982) gevolgd.

Tabel 6.2 Het grondgebruik van hoofdberoepsbedrijven

	Ha to- taal	Grasland		Snijmais c.a.		Ov. bouw- land c.a.	
		ha	%	ha	%	ha	%
1977 rundveebedrijven	6640	5920	89,2	158	2,4	562	8,4
1977 akkerbouwbedrijven	1081	134	12,4	52	4,8	895	82,8
1977 overige bedrijven	551	291	52,8	35	6,4	225	40,8
1977 alle bedrijven	8272	6345	76,7	245	3,0	1682	20,3
1982 rundveebedrijven	6368	5833	91,6	297	4,7	238	3,7
1982 akkerbouwbedrijven	1209	124	10,2	134	11,1	951	78,7
1982 overige bedrijven	321	160	49,9	44	13,7	117	36,4
1982 alle bedrijven	7898	6117	77,5	475	6,0	1306	16,5
1992 alle bedrijven verw.1)	7640	5870	77	470	6	1300	17
1992 alle bedr., trend	7640	5870	77	685	9	1085	14

1) Verwachting bij inkrimping aantal melkkoeien.

6.3.2 De rundveehouderij

De relatief lage melkveedichtheid in het gebied is vooral het gevolg van de gebrekkige waterbeheersing en de slechte verkaveling. Door deze omstandigheden is dan ook te verwachten dat de verdere toename van het aantal ligboxenstalbedrijven relatief traag zal gaan. Het is juist de overgang op een moderne stal welke tot een drastische verhoging van de veedichtheid leidt.

De ontwikkeling van de rundveehouderij staat echter momenteel onder invloed van de EG-maatregelen ter beperking van de melkproduktie. Dit betekent voor Nederland een produktievermindering van $+ 7\frac{1}{2}\%$ van het niveau van 1983.

Vermindering van de melkproduktie kan gerealiseerd worden door verlaging van de produktie per koe en/of inkrimping van de melkveestapel. Uit onderzoek (Beumer, v.d. Giessen, 1980) blijkt dat bij verlaging van de melkproduktie per koe de arbeidsopbrengst veel sterker daalt dan bij inkrimping van de melkveestapel. Zeer waarschijnlijk zal dus de melkveestapel worden ingekrompen. Dit betekent bij gelijkblijvende melkgift per koe een vermindering van het aantal koeien van $+ 10.900$ op alle bedrijven in 1982 tot $+ 10.500$ stuks. Daar komt voor de komende jaren nog bij dat rekening moet worden gehouden met een regelmatige stijging van de melkproduktie per koe. De laatste bekende 5 jaar bedroeg deze stijging bij de gecontroleerde koeien in Drenthe $+ 30$ kg per jaar. Wanneer deze jaarlijkse stijging van de produktie per koe voor de komende 10 jaar wordt aangehouden, komen we op een produktie van

+ 5520 kg melk per koe in 1992. Het hiervoor genoemde aantal van 10.500 koeien zal dan bij een gelijkblijvend kwantum melk tot ca. 9925 in 1992 verminderen.

Voor de toekomst gaan we ervan uit dat dit aantal koeien op hoofdberoepsbedrijven wordt gehouden, mede gezien de recente zeer sterke vermindering van het aantal koeien op nevenbedrijven (1977-1982).

Wat het jongvee betreft moet er van uitgegaan worden dat er ruim voldoende jongvee is ter vervanging van het melkvee. De mestveestapel zal gezien de vermindering in de voorbije jaren en mede gezien de overschotten in de rundvleessector, verder inkrimpen. Waarschijnlijk zal de vermindering van het aantal koeien een aangepaste voeding met eigen voedergewassen bevorderen, waardoor de krachtvoer- en ruwvoeraankopen zullen verminderen. Dit leidt tot een kostenverlaging per kg. melk.

Deze inkrimping van de melkveestapel zal ook consequenties hebben voor de verdeling van de bedrijven naar omvang van de melkveestapel. In par. 6.5 is aangegeven dat het aantal bedrijven met melkvee zal dalen tot + 172 in 1992. Bij 9925 koeien betekent dit een gemiddelde melkveestapel van 58 koeien (30 in 1977 en 46 in 1982). Dit zou betekenen dat de bedrijven die blijven hun vee-stapel nog enigszins kunnen uitbreiden (de 180 "blijvers" met koeien hadden in 1982 9561 koeien), de vermindering zou gerealiseerd kunnen worden door bedrijven waarvan verwacht wordt dat men het bedrijf stopt. Wanneer dit inderdaad zo zal verlopen zal dit ook belangrijke consequenties hebben voor de investering in nieuwe bedrijfsgebouwen. Als de melkveestapel nauwelijks kan worden uitgebreid is het niet aantrekkelijk een ligboxenstal te bouwen.

De veedichtheid zal bij voornoemde veronderstelde gevolgen van overheidsmaatregelen verminderen tot ongeveer 2,2 g.v.e. per ha grasland + voedergewassen. De omvang van de rundveehouderijsector op de hoofdberoepsbedrijven loopt terug tot + 39.200 sbe of met 0,7% per jaar (tabel 6.3).

Aangezien nog niet duidelijk is welke invloed productiebeperkende maatregelen zullen hebben en hoe lang ze gecontinueerd worden, is ook een berekening gemaakt waarbij wordt uitgegaan van de trendmatige ontwikkeling in de afgelopen jaren.

Bij trendmatige ontwikkeling zal de veedichtheid nauwelijks toenemen. De gemiddelde veedichtheid is sedert 1974 nagenoeg niet gewijzigd (bijlage 8). Te verwachten is dat dit zonder ruilverkaveling zo zal blijven. Tegenover verhoging van de veedichtheid op sommige bedrijven staat een verlaging op andere bedrijven (vooral bedrijven met een aflopend karakter en nevenbedrijven). Wel valt er over een reeks van jaren een lichte toename van de melkveedichtheid te constateren, wat betekent dat er iets minder ander vee dan melkvee wordt gehouden. Ook dit zal zich waarschijnlijk voortzetten.

Wanneer we deze trends uit een reeks van jaren ontleend aan het grondgebruik van de gehele gemeenten Roden en Norg toepassen

op de gegevens over de hoofdberoepsbedrijven in het onderhavige gebied, blijkt dat de omvang van de rundveehouderij tot + 1992 vrijwel constant blijft.

Tabel 6.3 Ontwikkeling van de rundveehouderij (hoofdberoepsbedrijven)

	1977	1982	1992	
			verwach- ting x)	trend
Ha grasland + voedergewassen	6591	6592	6340	6555
Aantal melkkoeien:				
- per ha grasland + voedergew.	1,42	1,62	1,57	1,66
- totaal	9382	10695	9925	10880
Aantal grootveeëenheden:				
- per ha grasl. + voedergew.	2,11	2,27	2,19	2,27
- totaal	13914	14938	13900	14880
Aantal sbe rundvee: per g.v.e.	2,78	2,82	2,82	2,82
totaal	38616	42052	39200	42000

x Bij inkrimping aantal melkkoeien.

6.3.3 De akkerbouw

Ruim 60% van het akkerbouwareaal komt voor op het bedrijfstype "akkerbouwbedrijven". Dit percentage nam de afgelopen jaren toe. De akkerbouw op hoofdberoepsbedrijven concentreert zich dus duidelijker op de meer gespecialiseerde "akkerbouwbedrijven". Dit wordt in beperkte mate ook voor de toekomst verwacht.

Op de "akkerbouwbedrijven" wordt meer dan de helft van het areaal ingenomen door aardappelen (vnl. fabrieksaardappelen). Door de problemen waarmee de teelt van fabrieksaardappelen de laatste jaren kampt, wordt verwacht dat het percentage aardappelen in het bouwplan tot + 46% terug zal lopen (zie Tjoonk e.a., 1984). Hier- tegenover zal het areaal suikerbieten vermoedelijk toenemen. De oppervlakten granen en mais zullen waarschijnlijk vrijwel constant blijven, zowel bij verwachte al bij trendmatige ontwikkeling. De teelt van granen geeft vaak een maar weinig lager saldo per ha dan de snijmaisteelt.

Voor alle hoofdberoepsbedrijven wordt verwacht dat bij inkrimping van de melkveestapel het areaal snijmais constant blijft (+ 470 ha) en bij trendmatige ontwikkeling toeneemt (tot + 685 ha). Deze aanpassing zal waarschijnlijk gerealiseerd worden op de rundveebedrijven.

Tabel 6.4 Bouwlandgebruik op akkerbouwbedrijven (hoofdberoepsbedrijven)

	1977		1982		1992	
	ha	%	ha	%	ha	%
Akkerbouwbedrijven:						
- Aardappelen	511	54	569	53	530	46
- Suikerbieten	108	11	153	14	240	21
- Gewassen	276	29	228	21	240	21
- Mais c.a	52	6	133	12	140	12
- Totaal	947	100	1083	100	1150	100
Alle hoofdb.bedr.	1915		1772		1770 1)	

1) Inclusief ca. 470 ha mais bij verwachte ontwikkeling of ca. 685 ha bij trendmatige ontwikkeling.

6.3.4 De intensieve veehouderij en de tuinbouw

De intensieve veehouderij groeit niet. Op de rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven waar de uitbreiding om welke redenen dan ook wordt belemmerd, wordt dit alternatief behoudens een enkele uitzondering niet aangegrepen.

De tuinbouw beperkt zich tot enkele grote boomkwekerijen. Door het kleine aantal bedrijven is de kans dat toevalligheden het toekomstig verloop bepalen groot. We gaan er daarom vanuit dat de omvang op hetzelfde niveau zal blijven.

6.4 De bedrijfsstructuur en de bedrijfsoppervlakte

In het voorgaande is aangegeven dat de processen van de vermindering van het aantal bedrijven en de verschuivingen tussen en binnen de produktietakken naar verwachting de komende jaren ongeveer hetzelfde zullen verlopen als in de voorbije jaren. Wanneer we dit als uitgangspunt nemen, is het verdere verloop van het aantal bedrijven naar bedrijfstype te benaderen. Dit is in tabel 6.5 gedaan.

Alleen het aantal akkerbouwbedrijven zal bij doortrekking van de ontwikkeling in de afgelopen jaren aan betekenis winnen. De betekenis van de groepen overwegend rundveebedrijven en gemengde bedrijven neemt verder af, m.a.w. de specialisatie neemt toe.

Door het wegvallen van een aantal vooral kleinere bedrijven en bedrijfsvergroting van de overblijvende bedrijven zal de gemiddelde bedrijfsgrootte toenemen. In paragraaf 3 van hoofdstuk 3 bleek dat de vrijkomende grond voornamelijk wordt verworven door

Tabel 6.5 Ontwikkelingen naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal bedrijven			Percentages		
	1977	1982	1992	1977	1982	1992
Zuivere rundveebedrijven	242	224	163	68	73	73
Overwegend rundveebedrijven	47	15	6	13	5	3
Akkerbouwbedrijven	33	35	33	9	11	15
Intensieve veehouderijbedr.	19	21	15	5	7	7
Gemengde bedrijven	15	8	3	4	3	1
Boomkwekerijen	2	3	2	1	1	1
Alle bedrijven	358	306	222	100	100	100

rundveebedrijven. Intensieve veehouderijbedrijven, gemengde bedrijven en boomkwekerijen trekken geen grond aan. Wanneer we hiermee ook de komende jaren rekening houden, is de verdeling in 1992 van de cultuurgrond over de bedrijfstypen te benaderen. Deze benadering steunt op de gemiddelde oppervlakte per bedrijfstype van de waarschijnlijk "blijvende" bedrijven en het patroon in de periode 1977-1982 in het grondverkeer met betrekking tot de bedrijfstypen.

Tabel 6.6 Oppervlakte cultuurgrond en gemiddelde bedrijfsoppervlakte (ha) per type

Hoofdberoepsbedrijven	Cultuurgrond totaal			Gemiddeld per bedrijf		
	1977	1982	1992	1977	1982	1992
Zuivere rundveebedrijven	5362	5866	5791	22,2	26,2	35,5
Overwegend rundveebedrijven	1278	502	354	27,2	33,5	59,0
Akkerbouwbedrijven	1082	1209	1280	32,8	34,5	38,8
Intensieve veehouderijbedr.	77	72	76	4,1	3,4	5,1
Gemengde bedrijven	449	231	128	30,0	28,9	42,7
Boomkwekerijen	24	18	11	12,0	6,0	5,7
Alle bedrijven	8272	7898	7640	23,1	25,8	34,4

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de zuivere rundveebedrijven wordt dan ca.36 ha. Dit betekent een aanzienlijke vergroting vergeleken met 26 ha in 1982. De bedrijven van dit type hebben dan ruim driekwart van de cultuurgrond van alle hoofdberoepsbedrijven en tweederde van alle cultuurgrond.

Gebaseerd op het voorgaande is de bedrijfsgrootteverdeling per bedrijfstype te benaderen. Volstaan wordt met deze verdeling voor de zuivere rundveebedrijven en alle hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 6.7 Aantal zuivere rundveebedrijven en hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfsoppervlakte

Aantal bedrijven	Zuivere rundvee- bedrijven			Alle hoofdberoeps- bedrijven		
	1977	1982	1992	1977	1982	1992
tot 15 ha	63	41	9	92	70	20
15 - 20 ha	48	37	15	62	41	19
20 - 30 ha	81	75	46	114	91	54
30 - 40 ha	35	36	36	58	53	53
40 - 50 ha	11	20	24	23	29	34
50 e.m. ha	4	15	33	9	22	42
Totaal	242	224	163	358	306	222

Het aantal zuivere rundveebedrijven dat kleiner is dan 20 ha neemt dan sterk af, dat van 20 tot 30 ha neemt ook af en vanaf 40 ha is er een toename. Doordat het aantal zuivere rundveebedrijven zo sterk domineert in het totale aantal bedrijven is deze verschuiving in de bedrijfsoppervlakteverdeling van alle hoofdberoepsbedrijven globaal terug te vinden.

6.5 De produktieomvang en de bedrijfsomvang

De hiervoor beschreven ontwikkeling in de produktietakken, is uitgedrukt in produktieomvang in sbe, weergegeven in tabel 6.8.

Tabel 6.8 Ontwikkeling van de produktieomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	1977	1982	1992	
			verwach- ting 1)	trend
Sbe: rundveehouderij 2)	38617	42052	39200	42000
akkerbouw 3)	7253	5911	5930	4950
intensieve veeh.	3236	3248	3250	3250
tuinbouw	963	789	875	875
Sbe totaal	50069	52000	49255	51075

1) Bij inkrumping aantal melkkoeien.

2) Inclusief voedergewassen.

3) Exclusief voedergewassen.

De totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven zal bij de aangenomen beperkingen van de melkveestapel verminderen tot + 49.250 sbe in 1992, een vermindering van + 0,6% per jaar. Bij trendmatige ontwikkeling wordt een lichte vermindering verwacht tot + 51.100 sbe of 0.2% per jaar.

Uitgaande van de veronderstelde aantallen sbe zal de verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen eruit zien zoals in tabel 6.9 is weergegeven. Hieruit blijkt dat het aantal bedrijven onder de 150 sbe sterk zal afnemen en het aantal grotere bedrijven op het niveau van 1982 blijft. De verwachte ontwikkeling bij beperking van de melkproduktie verschilt in dit opzicht nauwelijks van de trendmatige ontwikkeling. Dit geldt ook voor de gemiddelde produktieomvang per bedrijf die bij beperking van de melkproduktie met + 52 sbe toeneemt en bij trendmatige ontwikkeling met + 60 sbe. Er zullen echter ook in 1992 nog vele te kleine bedrijven zijn (27 à 30% onder 150 sbe).

Tabel 6.9 De produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven

Sbe per bedrijf	Aantal bedrijven				Percentage bedrijven			
	1977	1982	1992		1977	1982	1992	
			verw. trend 1)				verw. trend 1)	
tot 90	97	65	21	19	27	21	9	8,5
90 - 150	134	83	44	41	38	27	20	18,5
150 - 250	98	108	86	86	27	36	39	39
250 en meer	29	50	71	76	8	16	32	34
Totaal	358	306	222	222	100	100	100	100
Sbe per bedrijf	140	170	222	230				

1) Verwachting bij inkrimping aantal melkkoeien.

Volgens tabel 6.5 is rekening te houden met in 1992 172 bedrijven met melkvee. De verdeling van deze bedrijven naar grootte van de melkveestapel zal daarbij, uitgaande van een gelijke mate van spreiding als er thans is, het volgende beeld vertonen (tabel 6.10).

De gemiddelde melkveestapel stijgt bij beperking van de melkproduktie tot + 58 koeien en bij trendmatige ontwikkeling tot + 63 koeien in 1992. Bij beperking van de melkproduktie zal bijna de helft (47%) van de bedrijven omstreeks 1992 minder dan 50 koeien hebben en bij trendmatige ontwikkeling 41%.

Tabel 6.10 De melkveestapel op hoofdberoepsbedrijven

Aantal koeien per bedrijf	Aantal bedrijven			
	1977	1982	1992	
			verwach- ting 1)	trend
tot 20	95	30	11	8
20 - 30	82	43	22	16
30 - 50	86	70	48	43
50 - 75	41	54	47	50
75 e.m.	5	34	44	55
Totaal bedrijven	309	231	172	172
Koeien gemiddeld	30	46	58	63

1) Bij inkrimping aantal melkkoeien.

6.6 De ontwikkeling in de deelgebieden

In het voorgaande zijn de verwachtingen beschreven ten aanzien van de ontwikkeling in het gehele gebied Roden-Norg. Mede gezien de geringe omvang van enkele deelgebieden is het niet mogelijk dit op overeenkomstige wijze voor elk deelgebied te doen. Ten aanzien van enkele belangrijke aspecten zijn er evenwel aanwijzingen per deelgebied.

Uit de aanwijzingen in tabel 6.11 valt af te leiden dat de vermindering van het aantal bedrijven in Terheijl het snelst zal gaan: er zijn minder jongere bedrijfshoofden en meer oudere bedrijfshoofden zonder opvolger. Reeds in het recente verleden ging de vermindering hier overigens sneller dan elders. In dit deelgebied is ook relatief veel nevenberoepsgrondgebruik en is de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven in de afgelopen periode ook reeds sneller afgenomen.

Tussen de andere deelgebieden zijn de verschillen minder groot, ze wijzen bovendien niet alle in dezelfde richting. Steenbergerspringt hier uit door een hoog opvolgingspercentage en relatief weinig ouderen zonder opvolger: hier zal het aantal bedrijven naar verwacht mag worden dan ook het minste afnemen.

Tabel 6.11 Enkele belangrijke gegevens 1) per deelgebied in 1982

	Wolde Terheijl Nieuw- Een- Steen- Lieveren- Norg Norger- Totaal Roden West bergen Langelo vaart								
Index aantal hoofdberoepsbedr.	86	76	93	84	95	81	78	95	85
% jongere bedrijfshoofden	45	41	50	55	49	57	40	58	49
Ouderen: % met opvolger	36	15	31	24	70	38	33	27	36
% ouderen zonder opvolger	35	50	35	34	15	27	40	31	33
% cultuurgr. van hoofdberoepsbedr.	88	75	82	95	95	94	91	95	91
Index opp. van hoofdberoepsbedr.	96	75	109	104	99	90	89	100	95
Index sbe van hoofdberoepsbedr.	104	87	115	98	109	100	98	115	104

1) Index over 1977-1982 waarbij de situatie in 1977 op 100 is gesteld; leeftijds- en opvolgings-situatie op de hoofdberoepsbedrijven; oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven eerst gerelateerd aan die van alle bedrijven, productieomvang in sbe van hoofdberoepsbedrijven.

7. Slotbeschouwing

Wat het meeste opvalt bij de landbouw in het gebied Roden-Norg is het gebrek aan dynamiek in de ontwikkeling van de produktie. De totale produktieomvang verandert nauwelijks en ook de afzonderlijke produktierichtingen wijzigen zich slechts weinig. De belangrijkste verandering is wellicht de toename van de oppervlakte snijmais ten koste van de oppervlakte granen.

Nu is dynamiek in de produktie ook geen waarde op zich. Produktieuitbreiding zou niet nodig zijn als elk bedrijf er goed voor stond. Dit is evenwel in Roden-Norg lang niet het geval. Er zijn vele bedrijven die met de huidige veestapel of het huidige bouwplan onvoldoende perspectief hebben om op den duur te blijven bestaan.

Dat bedrijven een te geringe omvang hebben wordt in een aantal gevallen veroorzaakt doordat men over onvoldoende cultuurgrond beschikt om met alleen grondgebonden produktie aan een voldoende omvang te komen. Onvoldoende bedrijfsoppervlakte is evenwel lang niet de enige oorzaak. Vele bedrijven hebben op zich voldoende grond maar de intensiteit van het grondgebruik is laag. Verkaveling en waterbeheersing laten veel te wensen over. Modernisering van de bedrijfsgebouwen is hierdoor ook nog voor een groot gedeelte achterwege gebleven. Lage inkomens en ongunstige werkomstandigheden zijn hiervan voor vele boeren het gevolg.

Oplossingen voor een onvoldoende bedrijfsoppervlakte kunnen alleen tot stand komen middels bedrijfsopheffing. De ervaring leert evenwel dat de bedrijven van reeds minstens 30 ha relatief het meeste grond aantrekken, terwijl het oppervlakteprobleem vooral speelt bij bedrijven kleiner dan 30 ha. Een andere oplossing voor de onvoldoende bedrijfsomvang bestaat in het intensiveren van het grondgebruik middels verhoging van de veedichtheid of intensivering van het bouwplan. Verbetering van de produktieomstandigheden zal hier een bijdrage kunnen leveren, want een gebrekkige waterbeheersing en een ongunstige verkaveling en ontsluiting van de grond belemmeren thans verhoging van de produktie en verbetering van de efficiency van de bedrijfsvoering. Verbetering van de inrichting zal dan ook een impuls kunnen vormen om op wat langere termijn de achterstand die vele bedrijven opgelopen hebben in te halen.

Literatuur

Beumer, J. en L.B. van der Giessen
De invloed van contingentering van de melkproductie op bedrijfs-
plan en arbeidsopbrengst van weidebedrijven.
LEI-publikatie 3.100, Den Haag 1980

Consulentschap voor de rundveehouderij in Drenthe
Bedrijfseconomische aspecten van bereiding op een huiskavel, een
kavel op afstand en zomerstalvoeding
Assen, 1983

Driel, J.A. van
De middengroep in de Landbouw
LEI-publikatie 2.159, Den Haag 1982

Leeuwen, G.G. van
De invloed van de verkaveling op de structuur van de bedrijven
met melkvee
Artikel in Cultuurtechnisch Tijdschrift, okt./nov. 1982

Loeffen, G.M.J.
Boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland
LEI-publikatie 2.168, Den Haag 1984

Provinciaal Bestuur van Drenthe
Streekplan Noord Drenthe
1974

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de landbouw
in Drenthe
Structuurnota over de landbouw in Drenthe 1982
Assen, 1982

Tjoonk, L. en Noord, R.J.
Emmen. Sociaal-economische verkenning van de land- en tuinbouw
in een gedeelte van het herinrichtingsgebied de Veenkoloniën
Landbouw-Economisch Instituut, interne nota no. 291
Den Haag, 1984

Veer, J. de
Bedrijfsuitkomsten, inkomens en continuïteit in de landbouw
Jaarverslag LEI, 1977.

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting

1. Uitgangspunten w.b. bedrijven en cultuurgrond

Deze gegevens zijn gebaseerd op de landbouwtellingen (STULM) en wel de bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen en instellingen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfseenheden (teplichtig geregistreerden). Als bedrijfsoppervlakte wordt gerekend de beteelbare oppervlakte gemeten maat. Dit verklaart het verschil met de Bodemstatistiek die veel globaler de oppervlakte cultuurgrond geeft.

2. Standaardbedrijfseenheid (sbe)

Eenheid waarin de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden.

Enkele voorbeelden (sbe-waarden 1975):

1 ha granen = 2,5 sbe, 1 ha suikerbieten = 6,5 ha, 1 ha fabriksaardappelen = 4,5 sbe, 1 ha consumptieaardappelen = 6,0 sbe, 1 ha pootaardappelen = 9,0 sbe, 1 ha gras = 1 sbe, 1 melkkoe = 2,5 sbe, 1 stuks jongvee of mestvee = 0,7 sbe, 1 fokzeug = 1,4 sbe, 1 slachtkuiken = 0,0035 sbe.

3. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven of wel A- en B-bedrijven

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen agrarisch bedrijf;

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen agrarische bedrijf besteed, het bedrijfshoofd heeft echter een nevenberoep;

Nevenbedrijven of wel C-, D- en S-bedrijven

C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen agrarische bedrijf besteed;

D: rustende met grond in gebruik en/of veehouderij;

S: uitzonderlijke bedrijven wat betreft exploitatievorm.

4. Bedrijfstypen

Indeling op grond van de relatieve betekenis (gemeten in sbe) van de bedrijfstakken:

1. Zuivere rundveebedrijven = 80% en meer voor rundveehouderij
2. Overwegend rundveebedrijven = 60 tot 80% voor rundveehouderij
3. Akkerbouwbedrijven = 60% en meer voor akkerbouw
4. Intensieve veehouderijbedrijven = 60% en meer voor intensieve veehouderij
5. Gemengde landbouwbedrijven = geen landbouwtak 60% en meer
6. Boomkwekerijen = 80% en meer voor boomkwekerij

5. Grootveeëenheid (g.v.e.)

Een grootveeëenheid komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11450 VEM per dag; 1000 VEM (voedereenheid melk) komt overeen met de voederwaarde van 1 kg gerst bij melkvee.

Het veebestand wordt daarbij als volgt gewogen:

1 koe	= 1,0 g.v.e.	1st. mestvee	= 0,7 g.v.e.
1 st. jongvee	= 0,4 g.v.e.	1 schaap	= 0,1 g.v.e.

Bijlage 2. Belangrijke mutaties in de bedrijfsleiding van hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg (1977-1982)

Mutatieoorzaak	Totaal aantal bedrijven	Aantal voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps- bedrijf	neven- bedrijf	
Beroepsbeëindiging	62	22 (20)	20	20
Beroepsverandering	11	-	6	5
Overige oorzaken	13	6 (2)	2	5
Totaal	86	28 (22)	28	30

1) Tussen haakjes waarvan voortgezet door een familielid.

Bijlage 3. Aantalsontwikkeling hoofdberoepsbedrijven in relatie tot de bedrijfs-grootte

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal bedrij- ven	Ha totaal	Sbe totaal	Gemiddeld per bedrijf	
				ha	sbe
Alle bedrijven, situatie in 1977	358	8272	50069	23,1	140
Verdwenen bedrijven, situatie in 1977	58	895	4480	15,4	77
Voortgezette bedrijven, situatie in 1977	300	7377	45589	24,6	152
w.v. door opvolger	28	629	4210	22,5	150
Voortgezette bedrijven, situatie in 1982	300	7862	51290	26,2	171
Nieuwe bedrijven, situatie in 1982	6	36	710	6,0	118
Alle bedrijven, situatie in 1982	306	7898	52000	25,8	170

Bijlage 4. Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	1977	1982						
	Totaal	Zuivere rundvee- bedrijven	Overwegend rundvee- bedrijven	Akker- bouw- bedrijven	Intensieve veehouderij- bedrijven	Gemengde landbouw- bedrijven	Boom- kweke- rijen	verdwene
1977: zuivere rundveebedrijven	242	194	3	1	1	2	-	41
1977: overwegend rundveebedrijven	47	27	10	2	1	1	-	6
1977: akkerbouwbedrijven	33	1	-	28	-	-	-	4
1977: intensieve veehouderijbedrijven	19	-	1	-	15	-	-	3
1977: gemengde landbouwbedrijven	15	-	1	4	1	5	-	4
1977: boomkwekerijen	2	-	-	-	-	-	2	-
1977-1982 bijgekomen		2	-	-	3	-	1	
1982 Totaal		224	15	35	21	8	3	

Bijlage 5. Oppervlakte in gebruik en tijdelijk in gebruik in 1982

	Totaal gebruik		w.v. Tijdelijk gebruik			
			pacht voor 6 jaar 1)		gebruik "om niet" 2)	
	bedr.	ha	bedr.	ha	bedr.	ha
Hoofdberoepsbedrijven:						
tot 5 ha	17	24	-	-	-	-
5 - 10 ha	20	155	2	3	-	-
10 - 15 ha	33	410	2	3	1	6
15 - 20 ha	41	707	4	12	5	22
20 - 30 ha	91	2262	12	44	6	18
30 - 40 ha	53	1787	4	22	1	4
40 - 50 ha	29	1259	6	53	6	23
50 e.m. ha	22	1295	1	6	-	-
Totaal	306	7898	31	143	19	73
zuivere rundveebedr.						
	224	5866	27	125	18	68
overwegend rundveebedr.						
	15	502	1	11	1	5
overige bedrijven						
	67	1530	3	7	-	-
in Wolde						
	65	1677	21	115	14	50
in Terheijl						
	22	271	1	1	-	-
in Nieuw Roden						
	26	499	1	3	2	9
in Een-West						
	38	819	-	-	-	-
in Steenberg						
	39	1037	4	17	2	11
in Lieveren-Langelo						
	30	990	3	6	-	-
in Norg						
	50	1391	1	0	1	3
in Norgervaart						
	36	1215	-	-	-	-
Nevenbedrijven						
	94	795	5	12	4	5
Alle bedrijven						
	400	8693	36	155	23	78

1) Voornamelijk eigendom van Staats Bos Beheer, in enkele gevallen van Het Drents Landschap.

2) Geheel eigendom van Staats Bos Beheer.

Bijlage 6. Bedrijfsoppervlakte, met name van de zuivere rundveebedrijven, naar deelgebied in 1982

Aantal hoofdberoepsbedrijven							
Wolde	Terheijl	Nieuw- Roden	Een-West	Steen- bergen	Lieveren- Langelo	Norg vaart	Totaal
Zuivere rundveebedrijven:							
tot 10 ha	7	1	2	1	-	-	11
10 - 20 ha	7	8	8	9	3	11	67
20 - 30 ha	2	6	11	9	9	15	75
30 - 40 ha	-	2	4	3	4	4	36
40 e.m. ha	1	2	2	4	4	7	35
Totaal	17	19	27	26	20	37	224
Overige grondgebonden land- bouwbedrijven:							
tot 10 ha	1	1	1	-	-	1	4
10 - 20 ha	1	-	-	-	1	1	5
20 - 30 ha	-	-	1	3	1	4	16
30 - 40 ha	-	1	-	4	3	3	17
40 e.m. ha	-	1	2	3	4	3	16
Totaal	2	3	4	10	9	12	58
Alle bedrijven:							
tot 10 ha	4	6	9	3	1	2	37
10 - 20 ha	20	8	9	10	4	12	74
20 - 30 ha	18	2	12	12	10	19	91
30 - 40 ha	10	3	4	7	7	7	53
40 e.m. ha	13	1	4	7	8	10	51
Totaal	65	22	38	39	30	50	306

Bijlage 7. Verloop van het aantal hoofdberoepsbedrijven met koeien en de omvang van de melkveestapel

Aantal hoofdberoepsbedrijven											
metkoeien											
	geen	tot 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-75	75 e.m.	Totaal		
Situatie in 1977	49	25	70	82	47	39	41	5	358		
Als h. bedrijf verdwenen, s. '77	9	9	29	8	2	-	-	-	58		
Als h. bedrijf gebleven, s. '77	40	16	41	74	45	39	40	5	300		
- in '82 nog (zonder) koeien	37	12	11	10	1	-	-	-	71		
- in '82 10 e.m. koeien minder	.	.	1	1	3	1	3	-	9		
- in '82 5-10 koeien minder	.	-	-	3	-	1	-	-	4		
- in '82 tot 5 koeien minder of méér	-	3	24	31	12	10	9	1	90		
- in '82 5-10 koeien méér	-	1	4	12	8	2	7	-	34		
- in '82 10-20 koeien méér	-	-	1	9	8	5	9	2	34		
- in '82 20-40 koeien méér	2	-	-	4	10	10	6	-	32		
- in '82 40 e.m. koeien méér	1	-	-	4	3	1	6	2	17		
Als h. bedrijf gebleven, s. '82	71	4	26	43	34	34	54	34	300		
H. bedrijf gevorden, s. '82	4	-	-	-	2	-	-	-	6		
Situatie in 1982	75	4	26	43	36	34	54	34	306		

Bijlage 8. Verloop van het grondgebruik in de gemeenten Roden en Norg door de jaren heen

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Ha cultuurgroond totaal	10189	10189	10105	10039	9917	9836	9792	9737	9732	9672	9643
Ha grasland	7383	7483	7420	7421	7311	7207	7203	7273	7236	7157	7061
Ha snijmais en voederbieten	20	39	84	84	77	257	308	379	503	594	623
Ha overig bouwland 1)	2786	2667	2601	2534	2529	2372	2281	2085	1993	1921	1959
Waarvan granen	1182	1107	999	874	813	727	665	589	463	466	486
aardappelen	1280	1255	1316	1303	1355	1350	1334	1250	1284	1166	1187
waarvan fabrieksaard.	1122	1104	1174	1171	1179	1108	1097	918	987	892	893
suikerbieten	303	291	265	342	351	282	262	231	228	268	262
overige gewassen	21	14	21	15	10	13	20	15	18	21	24
Ha voedergerassen totaal	7403	7522	7504	7505	7388	7464	7511	7652	7739	7751	7684
Aantal koeien	9631	10099	10342	10589	10578	10218	10720	11117	11183	11137	11507
Aantal g.v.e.	14632	15544	16500	16522	16454	15974	16572	16955	17155	16898	16954
Aantal koeien per 100 ha	130	134	138	141	143	137	143	145	145	144	150
Aantal g.v.e. per 100 ha	198	207	220	220	223	214	221	222	222	218	221

1) Inclusief enkele hectaren tuinland en braakland.

Bijlage 9. Continueringskansen naar bedrijfsomvang

Bedrijfsomvang in sbe		1977-1982	1982-1987	1987-1992
tot	70	45%	33%	21%
	70 - 90	68%	56%	34%
	90 - 110	90%	71%	60%
	110 - 130	87%	85%	75%
	130 - 150	97%	93%	88%
	150 - 190	98%	97%	97%
	190 - 250	98%	98%	98%
	250 en meer	100%	100%	100%